

НОРМУРОД НОРҚОБИЛОВ

ЮЗМА-ЮЗ

(Қиссалар)

ТОШКЕНТ
ЧУЛПОН НАШРИЕТИ

ОҚБЎЙИН

Оқбўйин нотаниш ҳидни дарров илғади. Парво қилмади. Товуқ патини ўйнашда давом этди. Патни эрта-лаб топган, нималигига ақли етмай боши гаранг эди. Ин ёнидаги чирик хашаклар устида чўзилиб ётган она ит безовта гингшигандан сўнггина қадам товушлари келаётган томонга ўгирилди. Беш одимча нарида уй эгаси—Содиқ ака билан норғул бир одам—Қарим подачи, эғнида яғири чиққан пахталик, оёқларини кериб турарди. Ундан гўнг, пичан, силос ва яна алламбалоларнинг ҳиди анқирди.

Оқбўйин бу хил ташрифларга кўниккан, ҳар келдикетдидан сўнг оғаниларидан бирортаси ғойиб бўлади, кейин онаси туни билан гингшиб чиқади. Бошда улар ўнта эди. Учасини, урғочи экан, биринчи ҳафтадаёқ гумдон қилишди. Бу гал навбат қайси бирига экан?

Қарим подачи оёқлари остида ўралишаётган иниси—Оқтўшни қўлига олиб, обдон пайпаслаб кўрди, панжаларини диққат билан кўздан кечирди. Еқтирмади. Оқтўш нари кетишни хаёлига ҳам келтирмай, тагин суйкала бошлаганди, Қарим подачи этиги учи билан туртиб юборди. Жони оғриган Оқтўш ангиллаганча онаси томон пилдиллаб қочди.

Иниси Оқбўйинга ёқмайди, ўлгудек ялтоқ, кўринган қорага суйкалади. Акаси Малла эса тамомила акси — тажанг, салга зардаси қайнаб дарҳол «ёқа бўғишади». Ҳозир ҳам у ин тўрига биқиниб олиб, Қарим подачига адоватли тикилиб турарди.

— Анови турқи совуқни обертчи, — деди подачи Маллани кўрсатиб.

Содиқ ака Маллани инидан тортиб чиқарди-да, унга узатди. Қарим подачи уни узоқ тутиб турмай, дарров ерга қўйди.

— Буниси қопағон бўлади, — деди Малла тишлаган бармоғига пуфлаб. Подачининг эзғилашлари Оқбўйинга

ёқмади. Аммо табиатан бардошли учун бошқалар каби тўполон қилмади, темирдек қаттиқ бармоқларга тиш ботиришдан ўзини тийиб, жимгина туриб берди.

Карим подачи — синчи, итни фарқлай билади. Умри фермада ўтган бу одам итни ишқибозлик учун эмас, зарурат юзасидан асрайди. Негаки, қиш кезлари қир ошиб келадиган бўрилардан куйган — жондор деса етмиш етти томири тортишади, бўриларга емиш бўлган томдай-томдай новвослари кўз олдига келиб, ичи-таши баравар ёнади. Авваллари аҳвол айтарли даражада ёмон эмасди, салгина пўписаю қутқу билан жондор зотини даф этмоқ мумкин эди. Аммо уч йил бурун Ёлдор деган бир маҳлуқ пайдо бўлдию подачидан ҳаловат кетди. Арлони бўри итларни писанд қилмаганидек, милтиққа ҳам осонгина чап берарди. Тунлари бўри пойлайвериб, биқинини шамоллатиб қўйганидан сўнг, Карим подачи қопқон қўйиб кўрди. Бироқ Ёлдор қолиб, қопқонга ферма теварагида айланиб юрадиган дайди эшаклардан бири тушди. Этни дорилаб йўлга ташлади. Ёлдор эмас, ити заҳарланиб ўлди. Кейинги асраган ити эса гоят юраксиз чиқди. Ёлдорнинг қорасини илғар-илғамас эшик тирнаб, гингшинганча ичкарига интилади, баъзида қишлоққа қочиб қоларди. Бу қиш ўртаси бу ҳол яна такрорлангач, Карим подачи жаҳл устида итни отиб ўлдирди. Чунки Ёлдор тўдаси бошқа мол қуригандай, унинг танасини бўғизлаб кетганди-да. Шундан буён подачи яхши ит қидириб юради. Худди шундай ит ҳозир унинг қўлида эди. Бу кучук арлони ит наслидан. Бунақаси мингдан битта чиқади. Насиб этса, узоғи билан яна тўрт-беш ойдан сўнг бу атрофда унга тенг келадигани бўлмайди. Жондор зоти борки, овозини эшитиши билан қир бошида миҳланиб қолаверади. Карим подачи ичидан хуруж қилиб келаётган қувончини базўр ютиб, ўй эгасига юзланди.

— Шунисини танладик.

— Йўқ, буниси ўзимизда қолади, — деди Содиқ ака қатъий бош чайқаб. — Қанжиқни йўқотмоқчимиз...

— Бир қўй... қўзиси билан.

Содиқ ака Оқбўйинга қизиқиш билан тикиларкан, тоғаси ҳақлигини англади. Ичида унинг топқирлигидан қойил қолди. Тоғаси меҳмон бўлиб келган куни кучукваччалар энди оёқлаган эди. Тоға қанжиқни йўқотиб, арлон ит асрашни маслаҳат бераркан, кучукваччаларни чопони барига солиб, томорқа адоғига обориб ташлади. Иссиқ жойидан қўзгатилган кучукваччалор нотаниш

жойда нима қилишларини билмай вайпасланиб туришганида, Оқбўйин тўдадан ажралиб, сал нарида безовта гингшиб турган онаси томон интилди. «Мана шунисини асра, — деди тоға. — Бундан зўр ит чиқади. Қолганлари бир пулга қиммат». Содик ака учун ҳамма ит бир ит эди. У бу борада ҳовли итсиз бўлмаслиги керак деган ақидага бўйсуниб иш тутарди. Тоғанинг гапидан сўнг Оқбўйинга нисбатан қизиқиши ортгандай бўлди. Бир томони меҳмон ҳурмати уни асрамоқни кўнглига тугди. Подачининг гапидан кейин Оқбўйинга қизиқиши ўн чандон ортди. Ахир ҳеч замонда ит савдолашилганми? Қишда бир чакса қорни бировга раво кўрмайдиган шундай бир одам қўй ваъда қиляптими, демак бу кучукда бир гап бор. Туришини қара, пинак бузмайдия.

— Ана бор, иккита қўй.

— Ака, биласиз мен битта гапираман.

— Оббо, қўранг тўла молмидики, ит асрайсан.

— Яхши ит ҳаммагаям керак.

— Бун асраб наф кўрмайсан. Рашким ёмон, бирда бўлмаса, бирда отиб ўлдираман.

— Ярашадиган гапни қилинг, ака.

— Отмаган тақдиримдаям... барибир Хидир хира отиб кетади.

— Отиб кўрсин...

Савдоси пишмаган Қарим подачи итни ерга қўяркан, зарда билан биқинига тепди. Зарб кучли бўлмаса-да, бу хил муомала Оқбўйинга ёмон таъсир қилди. Таҳқирланганини ҳис этиб, ғазаби келди. Ириллади. Ириллаш баробарида акиллади. У ўз қадр-қимматини яхши биларди. Бу жиҳатдан отаси Олапарга тортган эди. Олапар қўшни қишлоқлик Абдурайим овчининг ити. Кузда у бу томонларга қадам қўйганда, унинг ҳайбатли, кўркам келбатини кўриб, бутун қишлоқ лол қолганди. Олапар ҳовлига бошқа итлар каби девор ошиб эмас, тўғри дарвозадан кирган. Уй эгасининг дўқ-пўписасига зигирча эътибор бермай, бамайлихотир юриб, томорқага ўтган, картошкапояда, ўн чоғли ит қуршовида «нозланиб» ётган қанжиқни бир зумда ўзиники қилиб олган.

Ҳали ҳеч кимдан бу хил муомалани кўрмаган Оқбўйин ғазаб ва аламдан бенхтёр акиллаб юборганди. Акиллаган сари иззат-нафси алланечук ором топиб, сөзи ўзига хуш ёқди. Қарим подачи Маллани қўйнига солиб, эшик ортида кўздан йўқолмагунча у тинчимади.

Шу кундан эътиборан у ҳуришни ўрганди.

Оқбўйин дилхираликни тез унутди. Тағин товуқ пати

билан андармон бўлди. Илгари бир нима билан ўйнашганда ирилларди, энди бўлар-бўлмасга акиллашни одат қилди. Эпкин товук патини ҳаволатганда, акиллаганча ортидан қувлайди, сакрайди, тапна босади, панжалари билан пийпалайди ва охир-оқибатда ҳафсаласи пир бўлиб, эндигина бошқа нарсага алаҳсимоқчи бўлганида, бирдан товук патига «жон» киради, шабадада «қанот қоқади». Оқбўйин тағин унга ташланади, тутади, пийпалайди, нималигига ақли етмай гаранг бўлади.

Чор атрофи баланд девор билан ўралган тор жойида унинг ақли етмайдиган ажойиботлар тўлиб-тошиб ётибди. Шулардан бири бурчакдаги тешикдан тез-тез мўралаб турадиган каттакон каламуш эди. Оқбўйин унга нисбатан яхши муносабатда эди, оға-иниларига тега-жоқлик қилгандек у билан ўйнашгиси келади. Аммо каламуш кучук яқинлашиши билан ура қочади. Яна бири аҳён-аҳёнда том бошида пайдо бўладиган тарғил мушук эди. Мушук олифтанамо қадамлар билан девор устидан юриб келади-да, томга сакраб, соатлаб ўзига оро беради. Энг қизиғи девор бошида ўқтин-ўқтин кўри-лиш берадиган бабақ хўроз. У ўзига ҳайратомуз тикилиб турган Оқбўйинга бошни у ён-бу ён буриб анчайин қараб қўяди-да, қанотларини тап-тап қоққанича, бирдан қичқириб қоладики, шўрлик Оқтўш қочаман деб ўмбалоқ ошиб тушади. Оқтўш журъатсизлигига яраша ўлгудек бўшанг—салга додлайди. Оқбўйин худди манса шунисига ишқибоз, уни ерга босиб эзгилашни яхши кўради. Онасининг хотиржам боқишларида ўз қилиғига рағбат сезган сайин файрати янаям жўшади, оқибатда онаси ўртага тушишга мажбур бўлади. Қилғилиқни Оқбўйин қилиб, гапни Оқтўш эшитади, бўшашмай, кет, лапашанг!

Гоҳида шу иш устига ўй эгасининг ўртанча ўғли Расул келиб қолади. Ана унда кўринг томошани. Расул уларни атай ўчакиштиради, яъни Оқбўйинни Оқтўшнинг тағига босиб рашига тегади. Бундан Оқбўйиннинг газаби шу қадар қўзийдики, тутқундан бўшаши билан сакраб туриб, ҳеч бир гуноҳи йўқ инисини тишлаб—тортқилай кетади. Натижада, Оқтўш ташқарига чиқолмай, соатлаб биқиниб ўтиради. Онаси ин оғзида чўзилиб интиқом ўтида ёнаётган Оқбўйинни ичкарига йўлатмайди ҳовуридан тушишини кутади. Оқбўйин аламидан Маллага ёпишади. Амма Малла бўш келадиганлар хилдан эмас, «мушт»га «мушт» билан жавоб беради. Айниқса, кечаги жанжал ёмон бўлди. Расулнинг кутқуси билан у

Маллани энди тагига босган эди, кутилмаганда ўнг оёғи акасининг жағлари орасига тушиб қолди. Жағ эмас, мисоли қопқон, қани энди қўйворса... Ангиллаб юборди. Расул уни ердан кўтариб бағрига босди. Лат еган оёғини силаб-сийпади. Маллани эса тепиб ҳайдади.

Расул бошданоқ Оқбўйинга айрича меҳр қўйган. Оқбўйин буни ўзича ҳис қилган сайин тантиқлиги ортади. Аслида, эшикдан кириб келадиганлар орасида энг гам-хўри ҳам Расул эди. Шу боис боланинг келишини Оқбўйин илҳақ кутади. Келавермаса, эшик ёнига бориб, ташқарига мўралайди. Тирқишдан кенг ҳовлининг бир бурчаги — ўчоқ боши кўринади, холос. У ердан кунда уч маҳал ялоққа тўкиладиган овқат ҳиди келади.

Товуқ пати жонига теккач, Оқбўйин эшик ёнига борди. Тирқишга тумшуғини суқиб ғингшиди. Таниш ҳиддан дарак йўқ, қадам товушлари ҳам эшитилмайди. Расул келмагунча, у эшикдан нари кетмади, гоҳ ғингшиб, гоҳ акиллаб уни йўқлаб турди.

* * *

Малла олиб кетилган куннинг эртаси пешинга яқин чақин чақиб, жала қўйиб берди.

Оқбўйин ҳали бунақасини кўрмаган, кўрқувдан юраги ёрилай деди. Ёмғир тинмагунча, онасининг пинжидан чиқмади.

Оқбўйин ин оғзида пайдо бўлган каттакон кўлмакка эҳтиёткорлик билан қадам қўйганида, ёмғир тинган, паға-ғаға булутлар орасидан офтоб мўралай бошлаганди. Панжаси сувга тегиши билан Оқбўйин оёғини тортиб олди. Искаланди. Четлаб ўтиш лозимлигини фаҳмлади. Шундай қилди ҳам. Намчил ерга чиқиб, қаттиқ силкинди. Шунда ортидан Оқтўшнинг нолакор ғингшигани эшитилди. Ўгирилиб инисининг ин олдида пайпасланиб турганини кўрди. Келавер, деган маънода шўхчан акиллади. Аммо Оқтўш кўлмакдан ўтишнинг эвини қилолмай баттар ғингшиди ва турган жойида тўсатдан шалоп этиб сувга ағдарилиб тушди-да, ортидан онасининг улкан боши кўринди. Онаси Оқтўшга қайрилиб ҳам қарамади, енгил сакраб Оқбўйиннинг ёнига келди. Силкинди. Сенг меҳр билан унинг тумшуғини ялаб қўйди. Удадурон кимга ёқмайди дейсиз. Мақтовдан талтайиб кетган Оқбўйин лўмбиллаганча инисининг устига бостириб борди. Шусиз ҳам бўлари бўлиб, дийдираб турган шўрликни тўши билан уриб йиқитди. Остига босиб пийпаламоққа чоғландию тағин раҳми келди. Тум-

шуғи билан турткилаб унинг туришига кўмакланган бўлди. Кейин девор ёқалаб тентиб кетди. Емғирдан сўнг ер бетига қалқиб чиққан чувалчанларни кўриб, бир муддат шошиб қолди. Нима бу? Диққат билан кузатди. Исканди. Бошқаларига нисбатнан жадалроқ ҳаракатланаётган йўғон чувалчангни оғзига олди. Туғи-ий, бунча бемаза! Чувалчангдан юз ўгириб, девор ёқалаб юрди. Хашақлар орасидан ёмғирда ивиган бир чақмоқ қанд топди. Қандни кеча Расул олиб келганди. Зўрлаб оғзига тиқишгирмоқчи бўлганида, Оқбўйин бош тортганди. Тошдек нарсани еб бўларканми? Ҳозир эса... аввал искади, кейин қизиқсиниб ялаб кўрди. Мазаси оғзига ёқиб, тагин ялади. Бирпасдан сўнг қанддан ном-нишон қолмади.

Оқбўйин қанднинг кайфини суриб, тумшуқ ялаб турганида, бирдан том бошида тапир-тупур бўлиб кетдида, алламбало жон ҳолатда бағиллади. У эс-ҳушини йиғиб олгунча бўлмай, ғазабдан туклари ҳурпайган, кўзлари бежо, қора мушук нақ қаршисига тап этиб тушди. Оқбўйин унинг вазоҳатидан чўчимасди, дастлаб ҳайрон бўлди, кейин чилвирдай ингичка думини ликиллатди, ўйнашгиси келди. Кўтарилган ўнг оёғи ҳавода муаллақ қолди. Мушук таҳдидли «пих-х»лаб, жон ҳалпида деворга сакради, ивиган тупроқ кўчиб, у ерга йиқилиб тушди. Каттакон суякни оёқлари остига олиб ғажиётган она ит уни зир қува кетди.

Оқбўйин онасининг ҳаракатидан бу жой ёлғиз ўзларига даҳлдор эканини, ўзга жонзод қадам қўймоққа ҳаққи йўқлигини англаб етди. Шу ваздан том бошида жароҳатини ялаб-юлқаётган тарғил мушукка қараб акилламоққа тушди. Тарғил пинак бузмади, лоақал қиёбоқнишни ўзига сп кўрмади: ғашимга тегмаган сен қолувдинг, кўп акилламай тошингни терсанг-чи!

Шу тарзда бу ёруғ жаҳонда унинг биринчи душмани пайдо бўлди. Мушукни кўрди дегунча тирқиратадиган бўлди. Илк тўқнашувдаёқ бу олифта жониворлардан яхшилик чиқмаслигини сезган эди-да.

Оқбўйин акиллашдан чарчаб, яна тмирскилана бошлаганида қоя очиқ эшикка рўбарў бўлди. Оралиққа бош суқиб ташқарига мўралади. Ҳовли юзидаги товуқлар диққатини тортди. Бир четда ўша таниш бабақ хўроз ғўддайиб турарди. Оқбўйин қадрдонларини учратгандай алланечук шодланиб улар томон ошиқди. Аммо унинг ташрифи товуқларга ёкмади. Хўроз эса очиқдан-очиқ таҳдид қилмоққа ўтди. Унг қаноти билан ер супи-

риб, яқинлашма, ёмон қиламан, деган маънода жойида чир айланаркан, кетига тисланиб, тепмоққа чоғланди. Оқбўйин ярим йўлда саросимада туриб қолди, бегона жойга қадам босганини пайқади.

Бахтига товуқлар тезда уни унутишди. Хўроз атрофида уймалашиб, у топган нон бўлагини таллашиб тортиқилай бошлашди. Оқбўйин ортиқ чидаб туролмади, безор акиллаганча тўдага суқилади. Товуқлар тўзиб, хўроз чекинди. Оқбўйин нонни искади, кейин чайнамай ютиб юборди.

У ҳовлида эмин-эркин тентиб юраркан, дафъатан душёр тортиди. Қулоқларини динг қилди. Узоқ кутмади. Маъраш овози яна такрорланди. У товуш келган томонни тусмоллаб юрди. Қўра эшигига борди. Эшикни тимадалаб, кўкраги билан итариб очди. Димоғига гўнг ва шиптир ҳиди урилди. Бурчакдаги темир охур ёнида боғлиқ турган говмушга кўзи тушиб, жойида қотди. Гингшиш аралаш ириллади. Сигир қаттиқ пишқирди, сузмоқ бўлиб бош силкиди. Бунга жавобан Оқбўйин акиллади. Акиллай-акилай изига бурилди. Ошхонадан тумшук ялаб чиқиб келган тарғил мушук кучукни кўриб, эринибгина томга сакради. Оқбўйин унга ортиқ эътибор бермади. Нимага деганда, ўзини тинмай таъқиб этаётган сон-саноқсиз ҳидлар орасидан туйқус бир ҳидни илгаб қолганди. Ҳид уни тўғри уй эшигига бошлади. Эркаланиб уй эшигини тирнади, гингшиди, акиллади. Эшикда каттакон қулф осигли эди.

Оқбўйин бирпас искаланиб турди-да, кейин ҳовлини кесиб ўтиб, томорқа эшиги томон йўналди. Ланг очик эшикка етаркан, кўзи тушган биринчи нарса чопилган ер ўртасида ниманидир зўр иштаҳа билан чайнаётган қора мушук бўлди. Уни кўриши билан Оқбўйин бояги учрашувни эслади, ғазаби кўзиди, акиллаганча шудгор оралаб мушук сари югурди. Қора мушук девор ошиб қочиб қолди.

Оқбўйиннинг ғазаби — чин, ҳужуми — пўписа эди. Мабодо, мушук бир оз ҳаяллаганида, олға боришга юраги чопмаган, чор тарафи тераклар билан ўралган бу ерни мушукка дахлдор деб билган бўларди. Аммо мушук ҳам хўроз сингари у билан пачакилашиб ўтиришни ўзига эп кўрмади. Натижада Оқбўйин ўз-ўзидан ҳовли ва томорқага «хўжайин» чиқиб қолди. Бундан беҳад шодланиб, бор овозда акиллаганча онаси ва инисини чақирди. Бироқ улар қорасини ҳам кўрсатишмади.

Оқбўйин томорқа бўйлаб тентираркан, ариқ ёқасида чумоли карвонига дуч келди. Олдин ҳеч кўрмаган, қизиқсиниб кузатди. Искади. Нақ тумшуғига ёпишган учтўрт чумолидан базўр қутулиб тоқзор оралади. Ғумай баргида ўрмалаб бораётган хонқизини томоша қилди. Искаб кўришдан ўзини тийди. Аммо кўз олдинда турган нарсани искамай ёки пайпасламай бўларканми, у энди оёғини кўтарган ҳам эдики, барг учида бесаранжом тебранаётган хонқизи уни ҳайратда қолдириб учди кетди.

Томорқанинг аллақайси бурчида ку-кулаган мусичанинг овозидан ўзига келганда, шундаққина тумшуғи тагида, қоқигул устида болари айланиша бошлади. У ҳамон муаллақ турган оёғини йиғиб, бошини бир ён қийшайтириб, унинг ҳаракатларини зимдан кузатди. Болари гулга қўниши билан Оқбўйин панжасини олдинга чўзди. Болари норози визиллаганча ҳавога кўтарилди. Оқбўйин ортидан чопти, кесакка қоқилиб, чуқурчага ағдарилиб тушди. Тушиши ҳамон жон ҳалпида юқорига тирмашди. Чуқур тубидаги бақалар кўзига алламбалолар бўлиб кўринди. Ташқарига чиқиб ҳам хийла вақт ўзига келолмай турди. Кейин аста чуқур лабига келиб, бир муддат бақаларни томоша қилди. Туфе-ей, бунча совуқ.

Кейин учраган ҳар бир нарсага алаҳсиганча томорқа бўйлаб тентиради.

Бироқ унинг эркинлиги узоққа чўзилмади. Ҳовлида товуқларга тегажоқлик қилиб юрганида, дарвозадан кириб келган Кимсан хола кўлига тушган таёқ билан уни қувлади. Бунга қарангани, ҳовли одамзодга тегишли экан. Шунингдек, Оқбўйин ўзи билган, кўрган жонзодлар орасида ёлғиз одам боласи билангина ҳазиллашиб бўлмаслигини қўймичига тушган калтак зарбидан сўнг яна бир карра чуқур ҳис этди.

* * *

Қишлоққа босиб келаётган фалокатни Оқбўйин тонгданоқ пайқади. Нималигини фаҳмламаса-да, қишлоқда қиёмат қойим қўпаётганини ҳис этди. Ҳавода ўзи кўнликкан ҳидлардан бўлак милтиқдори ҳиди ҳам анқий бошлаганди. У жавоб истаб онасига термулди. Она эса бепарво, овқатга тўйганча хашак устида чўзилиб ётарди.

Оқбўйин бекорга безовталанмаганди. Қишлоққа ит отувчилар оралган, ҳовлима-ҳовли юриб «индамас» мил-

тиқлари билан ит зотига қирон келтиришарди. Бу ишга Хидир хира мутасадди эди. Исми жисмига монанд бу одам ит эгаларидан қанча таъна-дашном эшитмасин, ҳаттоки неча бор калтак емасин, одатини сира тарк этмас, ҳар кўкламда ўзи айтгандек, юқорининг буйруғини бекаму кўст адо этарди. Буйруқни ким берган, нима учун берган, ёлғиз худога аён. Қисқаси, мағрибда бирор ит касалланган бўлса, машриққача бўлган жамик итларга қирон келарди. Уққа учган итларни кўрганда Хидир хира ошкора роҳат қилар, оғзининг таноби қочиб, ялпоқ юзи ҳаддан зиёд хунук тус оларди. Аммо у қанчалик ҳаракат қилмасин, икки-уч ойдан сўнг қишлоқда яна кучук овозлари эшитилиб қолар, сал ўтмай бу жимитдек жониворлар росмана итга айланарди. Хидир хира эса янаги ит отиш мавсумини сабрсизлик билан кутар ва ҳар сафар бу кунни зўр бир тантана билан бошларди.

У қишлоқ бошидаги Абрай чўлоқнинг итини отгандаёқ, Оқбўйин хавфни сезган эди. Сезгирлик унга отаси Олапардан ўтган. Ана шу ўткир қобилияти туфайлигина Олапар бу хунрезликдан мана неча йилдирки, омон қолиб келади. Ҳавода порох ҳидини сезиши билан у қирга қочар, ҳафталаб ўша ерда жон сақларди. Лекин зурриёти қирилиб кетарди. Эндиликда Оқбўйиннинг бошига ҳам шу бало кўланка солмоқда эди.

Оқбўйин безовталанган сайин ҳавода милтиқдори ҳиди кучая борди, ҳатто яраланган итларнинг аянчли акиллашлари ҳам элас-элас қулоққа чалина бошлади.

Ниҳоят хавфни она ит ҳам пайқади. Мудроқ кўзларини очиб рингшиди. Худди шу пайт эшикдан Расул отилиб кирди. Дардан қочиб келганди у. Келасолиб Оқбўйинни бағрига босди-да, сомонхонага ўзини урди. Қишдан ортган сомон устига чиқиб, шифтга қадар таҳланган беда боғларидан бирини суғуриб олди. Оралиққа Оқбўйинни тиқиштириб, бедабоғини жойига қўйиб қўйди.

— Жимгина ёт! — деди.

Оқбўйин нима гаплигини тушунмаган бўлса-да, нафас чиқармай ётиш лозимлигини англади. Қоронғида гимирлай-гимирлай бир амаллаб жойлашиб олди. Бу ер қуруқ ва иссиқ эди. Беда орасидан алланималарнинг шитирлаши, чийиллаши эшитиларди. Дақиқалар ўтган сайин унинг кўнгли ғуссага тўла борди. Қизиқ, илгари ҳеч бунақа бўлмасди.

Расул ҳовлига чиқиб, энгил-бошини қоқар-қоқмас дарвозада Хидир хира кўринди.

— Сизда бир қанжиқ бор деб эшитдик,— деди у пешвоз чиққан Кимсан холанинг саломини жавобсиз қолдириб.

— Болалари бор, раҳм қилинг, — деди Кимсан хола ялиниб.

— Ит одамидики, раҳм қилсанг.

— Болаларни отаси эшитса, хафа бўлади-я.

— Мен юқорининг буйруғини бажарадиган одамман. Қўлимда қоғозим бор.

Хидир хира ичкарига қўйишни истамай турган Кимсан холанинг елкаси оша ҳовли юзига бир сира кўз югуртирди-да, сўнг уни четлаб ўтиб, томорқа эшигига юрди. Бўйинини чўзиб қаради. Кейин қўшни эшикни итарди.

— Аҳ-ҳа, мана қаерда экан, — деди у хунук ишшайиб.

У гингшиб ҳура бошлаган она итни мўлжалга олди. Қоқ пешанасидан ўқ еган ит «ванг» деганча оҳиста қулади, бир-икки оёқ силкиб жим қолди. Ин ёнида ўралашиб юрган Оқтўш ҳеч нарсани тушунмади, жонсиз танини айланиб ўтиб, думини қийпанглатганча Хидир хира яқинига борди. Хидир хира кўзи кучукда милтиғини ўқлаётиб, ёнида серрайиб турган шеригига — юзига ҳуснбузар тошган йигитга имо қилди.

— От!

Ит отувчилар эшик оғзида турганлари учун ташқаридагилар ичкаридаги манзарани кўрмас эдилар.

Шериги елкасидан милтиғини олиб, Оқтўшга тўғрилади. Оқтўш баттар қийшанглаб, милтиқ милини искади. Бу йигитга қизиқ туюлди шекилли, пиқиллаб кулди. Хидир хира бўлақол дегандан сўнггина тепкини босди. Оқтўш чийиллаганча думалаб тушди. Ўқ теккан тугмачадай тумшуғини ерга ишқаб ғалати ҳаракатлар қилди. Йигит хохолаб юборди. Хидир хира унга қўшилди. Кулиб турган жойида нақ елкасига тушган зарбдан олдинга мункиб кетди. Базўр ўнгланиб, ортига ўгирилкан, эшикда дарғазаб турган Карим подачини кўрди.

— Нега ҳиринглайсан, тинчит! — деди подачи.

Хидир хира ундан чўчирди, шоша-пиша милтиғини ҳамон жон талашиб ётган Оқтўшга тўғрилади. Отди. Оқтўш бир силкиниб жим қолди.

Карим подачи ўлиб ётган итларни ҳатлаб ўтиб ин ёнига борди. Эгилиб ичкарига қаради.

— Яна бири қани? — деб сўради ҳайрон бўлиб.

— Яна бормиди? — Хидир хира жонланиб милтиғини ўқлади. Атрофга жонсарак аланглади. — Қани? Қаерда?

Карим подачи Расулга юзланди.

— Арслон қани?

— Қанақа арслон? — бола елка қисди.

— Оқбўйинни сўраяпман.

— Ҳа, уми... отам кеча оқшом бир одамга бериб юборди.

— Бериб юборди?! — Карим подачининг кўзлари олайиб кетди. — Кимга бериб юборди?

— Қайдан билай.

— Менга бермай... ҳи-и, отангни...

— Яшириб қўйган чиқар, — Хидир хира теваракка синчков кўз ташлаб, болага юзланди. — Қаерга яширдинг? Барибир топиб оламиз.

— Яширган бўлсанг, айт, — Карим подачи Расулга яқин келиб, елкасидан тутди. — Қўрқма, бир тукига ҳам қўлини тегиздирмайман.

Бола баттар талмовсиради.

— Айтдим-ку, бериб юборди деб.

Карим подачи сўкиниб-сўкиниб чиқиб кетди. Унга бошқалар эргашди.

Оқбўйин ташқарида нимадир юз бераётганини ҳис этиб, бирор беш дақиқа жим ётди. Сўнг гўдаклигига борди. Хавфни унутди. Бош сиғарли оралиққа калласини тикиб, ташқарига интилди. Интилган сайин бедабоғнинг қимирлай бошлаганини сизди. Оёқларига куч берди. Бедабоғ пастга ағдарилди. Оқбўйин қулаб тушишдан базўр ўзини тутиб, қуйига боқди. Кейин кетига тисарилди. Бир муддат сомонхона ичини кўздан кечирди. Шунда нимқоронғи бурчақда нимадир гимирлаётганини пайқади. Бошини у ён-бу ён қийшайтириб тикилди. Жимитдек сичқонча. Сал нарида яна биттаси юрарди. Қизиқши ортиб, Оқбўйин беихтиёр олдинга талпинди ва сирғалиб пастга думалаб тушди. Ўзини ўнглаб, ошиғич ён-верига алангларкан, сичқонлардан дарак топмади.

Оқбўйин пилдираганча эшик ёнига борди. Тирқишга панжасини суқиб, эшикни тортқилай бошлади. Шу аснода нақ тумшуғи тагидан кирза этиклар гурсиллаб ўтди. Оқбўйин тешикдан мўралаб, бир гала ялангоёқларни ҳам кўрди. Акилламоқчи эди, бурчақда нимадир чийиллаб диққатини тортди.

Қадам товушлари тинар-тинмас, эшик оҳиста очилиб, Расул кўринди. Оқбўйинга кўзи тушиб, ҳайрон қолди: «Зўрсан-ку, — деди гоҳ кучукка, гоҳ тепага қараб. — Қайтиб тушдинг-а?»

Оқбўйин думини ликиллатиб, унинг оёқларини искади, ғингшиди. Ташқарига чиқди. Хидир хиранинг гўрига ғишт қалаганча ўчоқ бошида куйманаётган Қимсан холага ҳадикли боқди. Кечагидай қўлига таёқ олиб қувлайди деб ўйлади. Йўқ, Қимсан хола унга қайрилиб ҳам қарамади, қозон-товоғи билан банд бўларкан, ичкарига қўйма, ҳовлида юрсин, деди.

Оқбўйин ҳовлига чиқиши ҳамон қол ҳидини туёди. Юраги ғаш тортиди. Онаси томон ошиқди. Аммо Расул уни нари ҳайдади. Оқбўйин саркашлик қилиб турмади, писмиқланиб молхона томон юрган бўлдию Расул уйга кириши билан изига бурилди. Доимо ёпиқ турадиган эшик бу гал очиқ эди. Онаси одатдаги жойида эмас, сал берида яланг ерда чўзилиб ётарди. У билан ўйнашгиси келиб югурди. Аввало қонга беланиб ётган Оқтўшга дуч келди. Исканди. Кейин турткилади. Иниси миқ этмади. Сарғиштоб кўзлари осмонга тикилганча қотиб қолган, чап кўзи теварагида каттакон пашша айланиб юрарди. Бу сир-синоатга ақли етмаган Оқбўйин онаси томон талпинди. Уни ҳам шу аҳволда кўргач, ҳайрон туриб қолди. Ботинқирамай акиллади. Аммо онаси шу қадар тош қотган эди-ки, лоақал бошини кўгарай демади. Оқбўйин ҳали ўлимни тушунмасди. Тушунмагани учун ҳам шумлиги тутиб, онасининг пинжига суқилди, қизғиштоб эмчакларидан бирига оғиз солди. Билади, бундай дамларда онаси тинч ётолмайди, меҳри жўшиб бошдан-оёқ ялаб юлқайди.

Бироқ Оқбўйин музлаб бораётган эмчакни қанчалик тортқиламасин, онаси миқ этмади. Шунда у сўнгги чорани ишга солди, этга тишларини ботирди. Майли, онаси оғриққа чидаёлмай, елкасидан ғарча тишлаб, четга улоқтирсин, фақат бу тахлит ётмаса бўлди.

Шу пайт кичкина қўллар уни беозор тутиб эмчакдан айирди. Расул бўғзига тикилган йиғини базўр ютиб, кучукни ҳовлига олиб чиқди. Эшикни зичлаб ёпиб, ғишт тираб қўйди.

Ҳовлига бутунлай кўчиб ўтгандан сўнг, Оқбўйин тезда ҳаммасини унутди. Ҳовлида ўзини тўла хўжайин ҳис этиб, даставвал девор ошган қўшни хўрозни қувиб солди. Кейин бир майдон товуқлар билан ўйнади, то бабақ хўроздан бошлаб тепки емагунча, ҳовли бўйлаб

уларни тиржиратиб юрди. Аввалига изза бўлиб чекиноқни эди, қарасаки хўроз яна ҳезланмоқда. Шунда унинг чинакамига қаҳри қўзиди, бу турқи совуқнинг яхшилаб таъзирини бермоқчи бўлди. Акиллаганча дандил ҳужумга ўтди. Аммо хўроз бўш келмади, четга сакраб, нақ бошига иккинчи зарбани берди. Оқбўйин оғриқдан вангиллаб юборди. Лекин чекинишни хаёлига келтирмади. Ириллаган кўйи хўрознинг ҳар бир ҳаракатини сергак кузатаркан, бирдан рақибининг ўнг қанотига човут солди, хўроз ўзини ўнглагунча бўлмади, тўлаб четга улоқтирди. Шўрлик бабақ уч-тўрт юмалаб, зўра оёққа қалқди-да, қақағлаганча ура қочди.

Оқбўйин оғзи тўла пат, ортидан акиллаб қолди. Бу унинг биринчи жанги, биринчи ғалабаси эди.

У ғалаба нашидасини суриб турганида, каттакон темир дарвоза тарақа-туруқ очилиб, бир қоп ун ортилган эшакни олдига солиб, ҳовлига Содиқ ака кириб келди. Оқбўйиннинг кўзи кўчага — нотаниш оламга тушди. Эҳ, дунё деганлари бунчалик кенг! У шитоб-ла ўша томонга интилди. Етай деганда дарвоза шарақлаб ёпилди.

* * *

Оқбўйин илк бор кўчага чиққанида кўклам ўтиб, саратоннинг айни қайноқ кунлари бошланганди. Энди унинг овози раста тортиб, расмана итга айланган, келбатидан киши чўчигулик эди. Чап қулоғининг чала кесилганию бўйнидаги оқини демаса, тусию турқ-таровати қуйиб қўйгандай Олапарнинг ўзи, феъли ҳам мағрур, сипо, ҳуда-беҳуда акиллавермайди. Яна бир феъли — емиш танлайди, туриб қолган овқатга оғиз урмайди. Суякни яхши кўради, қанддан эса ҳузур қилади.

Шу кунларда Оқбўйин тутқунликдан ҳам кўра иссиқдан беҳад азоб тортарди. Тушга яқин том кўланкаси чекиниб, у офтоб тифида қолар, то кун қайтиб, боғдаги тераклар сояси ҳовли юзига тушмагунча жони минг азобда қийналарди. Гоҳида азбаройи чидаёлмаганидан тумшуғини кўкка кўтариб мунгли увлаб юборарди. Аммо унинг ноласини эшитадиган қулоқ йўқ. Бу пайтда Қимсан хола уйини қоронғилатиб, ширин тушлар кўриб ётган бўлади. Жонига ора кириши мумкин бўлган Расул эса мана ўн кундирки лагерда. Оқбўйин соя-салқин боғ эшигига илҳақ; термулганча қозик, атрофида беҳол, бе-мажол айланишдан ўзга чора тополмайди.

Салқин тушиши билан Оқбўйин кундузги азобни унутади. Дарвозага алаҳсийди. Бир ойча бурун, сокин тунларнинг бирида даштдан аллақандай итнинг маънос увлашини эшитгандан буён у дунёнинг кенглигини, нақадар улугворлигини англаб етган, девор ортидаги ҳаёт сирли кўриниб, дарвозага интилгани интилган эди. Айниқса, дарвоза очилган кезлари ўзини қўярга жой тополмай қолади: сакрайди, ирғишлайди, акиллайди, ириллайди, гоҳо бўйинини сиқиб турган арқонни ғажийди — халос бўлишга жон-жаҳди билан уринади. Дарвоза ёпилгач эса узала тушади-да, зилдай бошини оёқлари устига қўйиб, эркин бўлишига қарамай, ҳовлидан бир одим нари жилмайдиган товуқларни ҳайрат билан кузатади, емиш топиб, кўпинча ўзи қуруқ қоладиган хўрознинг қилиғига ҳайрон бўлади. Хўрозни жини ёқтирмайди, ялоғига яқин келса, қувиб солади.

Аслида хўроз туфайли тутқинликка тушганди у. Уша кунги жанжални Қимсан хола кузатиб ўтирган экан, эри келгач, ваҳима кўтарди: «Эр, — деди итга бармоғини бигиз қилиб, — Йўқотинг бунини! Бутун хўрозни еб қўйишига бир баҳя қолди. Ҳай-ҳайламасам, ебам қўярди. Худо бир асради. Йўқотинг! Қорасини кўрмайин!» Содиқ ака ишонмади, хотин зоти шу, гапни хамирдай кўпчитмаса, кўнгли жойига тушмайди. Ҳирсдай такани қочирган дакангга маймоқ нима бўпти. Бироқ сал ўтмай Оқбўйин яна қовун туширди, ҳовли юзида тинчгина донлаб юрган товуқларнинг ўтакасини ёриб, хўрозни тирқиратиб қувиб кетди. Боз устига шу кеч Қарим подачи тагин келди. Расулни одобсизга чиқариб, яна Оқбўйинни сўради. Бу гал унинг зотини яширмади, бундай ит мингдан битта бўлишини, қўй эмас, қўзи эмас, бутун бошли тана беришини айтди. Рад жавобини эшитиб, кўзи қонга тўлди. «Тирик эканман, итингга кун йўқ», — деди.

Шундан бери Оқбўйин боғловда. Бошда роса тўполон кўтарди. Кейин кўниккандай бўлди. Кундузги жон ўртар йссиқни демаса, ётар жойи соз — ҳовли бурчагидан чор атроф кўзга ташланиб туради. Зерикканда нимагадир алаҳсиши мумкин, айниқса, ҳовлида одам бўлганида тутқинлиги эсидан ҳам чиқиб кетади.

Бугун офтоб шу қадар забтига олдики, ортиқ бардош беришга Оқбўйин ўзида бўлак куч топмади. Ғингшиди, ангиллади, акиллади, уч-тўрт бор кўкка боқиб чўзиб-чўзиб нола қилди. Кейин кутилмаганда қутуриб, арқонга ташланиб қолди... Бир оздан сўнг ҳовури пасайиб, бундай қарасаки, арқон узилай деб қопти. У

бундан қутулмоқнинг имконини кўрди, яна арқонга оғиз солди, гўё суяк чайнагандай жон-жаҳди билан чайнади, тортқилади, чайнади — тортқилади. Илкис бир силтодан арқон чирт узилди. Ярим қулоч арқонни судраб, томорқа эшиги томон йўналди. Ичкарида, ажриқ босган ариқчада, бағрини захга бериб қатор тизилишиб ётган товуқлар ёнида гўдайиб турган хўроз уни кўриб ташвишга тушди. Оқбўйин унга эътибор бермади. Аллақандай хашаки жониворларга элакишадиган вақтдан ўтган, кўзи токнинг қуоқ кўланкасида, салқинда чўзилиб ором олиш истагида эди. Аммо томорқа эшигига етар-етмас, бирдан кўнгли кўчани тусаб қолди-да, изига қайрилди. Дарвоза ўртасидаги мўъжазгина эшикни туртиб очиб, ташқарига чиқди.

Кўчада жон асари кўринмас, сукунатни ариқдан оқаётган сувнинг шилдирашигина бузарди. Оқбўйин чанқовини қондиргач, тумшуқ ялаб кўчанинг ҳар икки тарафига қизиқсиниб назар солди. Унг ёндаги кўча адоғидан дала кўзга ташланарди. У ўша томонга юрди. Кўп ўтмай бийдек даштга чиқди. Узоқда қўнғир қирлар ястанган, ундан нарида тоғлар... бериоқда ферма-хона томи оқариб турарди. Уша тарафдан итнинг эринигина ҳургани эшитиларди.

Фермахонани қора тортган Оқбўйин энг четдаги ҳовли томондан ўқдек учиб келаётган қора итни кей... пайқади. Дастлаб унга нисбатан душманлик сезмади, ҳатто уни учратганидан бир оз қувонгандай ҳам бўлди. Сокин тунлари қулоғига чалинган ит овозини эслаб, гингшиди. Бироқ ит яқинлашган сари унинг важоҳати бўлакчалигини, қўйиб берса еб-ютуб қўйишга чоғи борлигини фаҳмлади. Нима қиларини билмай, бир муддат саросимада турди-да, сўнг жанжалга тоби йўқлигини билдириб, таҳдидли ириллади. Ириллаган кўйи йўлида давом этаркан, судралиб келаётган арқонни босиб, мункиб кетди. Бу орада жуда яқин келиб қолган қора ит унинг чалғиганидан фойдаланиб, кўкси билан уриб ўтди. Оқбўйин ағдарилиб тушди. Оёқлаб улгурмай қора ит унинг чотига чанг солди. Жонни оғриган Оқбўйин вангиллаб юборди, ортиқ сусткашлик ҳалокат билан яқунланишини идрок этди. Қони қизиб, ғазаби қўзиди. Безбет бу махлуқнинг адабини бермоқ ниятида санчиб ўр-нидан турди.

Зум ўтмай қаршисида жунлари ҳурпайган, важоҳати гоят даҳшатли бир йиртқични кўрган қора ит ҳаялламай чекиниш лозимлигини англади. Аммо энди вақт

Утган эди. Угирилишга улгурмай нақ яғринига Оқбўйиннинг ўткир тишлари фарчча ботди. Бир пайтлар хўрозни еилкигандай, Оқбўйин уни икки-уч тўлғаб таппа тагига босди. Энди томоғидан олай деганда, қўлида узун калтак, ҳай-ҳайлаганча югуриб келаётган кишини кўрди. Алаҳсиди. Қора итга худди шу нарса керак эди, даҳшатли жағ бўйнидаги узилиши ҳамон жон ҳалпида тура солиб қочди. Эгасининг қаватига кириб қайта хужумга ўтди. Аммо Оқбўйин ортиқ пачакилашиб турмади, лўкиллаганча йўлида давом этди. Ен-верига таптуп келиб тушаётган тошу кесакларга парво қилмади. Тошлардан бири қўймичига теккандан кейингина қадамини тезлатди. Шу кетишда ялангликда тўнтарилган дўппидеккина бўлиб турган янтоқзор дўнгликка етиб, бир оз нафас ростлади. Ҳадиксираб ортига ўгирилганда, қора ит том соясида чўзилиб ётар, эгаси кўринмасди. Соғ томондан бир тўп бола чуғурлашиб келарди. Қишлоқдан елиб чиққан юк машинаси уларни чангга кўмиб ўтди.

Кўриб турган нарсалари Оқбўйинга жуда қизиқ эди. Шу боис ҳар бир қорани диққат билан кузатар, айниқса отлиқ чол ортидан гижинглаб, ирғишлаб бораётган қўнғиртоб тойчоқ унинг эътиборини жалб этди. У тойчоқнинг ҳаракатларига маҳлиё бўлиб турганида, оёғи остида нимадир шитирлагандай бўлди. Оқбўйин чўчиб нақ бир газ тепага сапчиди. Сапчиш мобайнида биланглаб қоचाётган каттакон сариқ илонга кўзи тушди. Ё, қудратнингдан, бу нимаси бўлди? У қизиқсиниб, илоннинг изидан тушди. Етай деганда диққатини сертиканак жонивор тортди. Типратиканлар тўртта эди. Мунчоқдай қоп-қора кўзларини жовдиратиб, чор тарафга ўрмалаб чопардилар. Оқбўйин енгил сакраб бирининг олдини тўсиб чиқди. Типратикон уни баттар лол қолдириб коптокдай юмалоқланиб олди. Тумшугига тикан санчилиб Оқбўйин вангиллаб юборди. Қайта искаланмоққа юраги чопмай, аланглаб илонни қидирди. Аммо у ерга синггандай ғойиб бўлганди.

Тинч ва сокин туюлган дўнгликда ҳаёт шу қадар қайнаб тошардики, Оқбўйин эътибор қилган сайин ҳайрати ошиб борарди. Гўнгопток юмалатиб бораётган гўнқўнғизга алаҳсийман деганда, диққатини бадбашара калтакесак бўлар, уч-тўрт одим ташлар-ташламас, чумоли карвонига дуч келар, сал ўтмай дала сичқони чийиллаб қоларди. Чигирткаларнинг-ку сон-саногини йўқ эди...

Оқбўйин бу ҳаётга тез кўникди. Уларга ортиқ эътибор бермай қўйди. Янтоқлардан холи ерга чўнқайиб, теварак-атрофни кузата бошлади. Фермаҳона томсндан ит ҳурди. Овозида тажанглик акс этарди. Қора ит аламазада оҳангда жавоб қайтарди. Уртадаги мулоқотга қулоқ тутиб турган Оқбўйин фермаҳонадаги итнинг ёвқур табиатини ҳис этди. Келбатини тасаввур қилолмаган сайин унга нисбатан қизиқиши орта борди. Узоқдан бўлса-да турқини бир кўриб қўйгиси келди.

У фермаҳона томон йўртиб кетди.

Манзилга ярим чақиримча қолганда, фермаҳонадан қора бир шарпа ажралиб, газабли акиллаганча ўқдек учиб кела бошлади.

Карим подачи тўғри башорат қилган эди, Малла ниҳоятда қопағон итга айланган, ферма атрофига тирик жонни йўлатмасди.

Табий, туғишганлар бир-бирини танишмади. Бу мумкин бўлган ҳол эди. Нимага деганда ит зоти ҳам барча бошқа жониворлар сингари она бағридан узилиши билан қон-қариндошларини унутади. Она бағрида кечган дамлар ўтмиш қаърига қайта эсланмайдиган бир тарзда сингиб, йўқликка юз тутади. Вақт ўз ҳукмини тез ўтказади. Мабодо, танишганлари тақдиридаям ҳеч нарса ўзгармасди. Малланинг ўз ўйи, ўз олами бор — Карим подачи, ферма ва унинг атрофидаги ерлар... шундан бошқаси энди унга бегона. Ўз «мулк»ида тинчгина яшашдан ўзга нарсани истамайди. Ғашига тегмаса, биров билан иши йўқ. Лекин тинчини бузганни аямайди. Ахир «мулк» эгаси бўлгунча озмунча курашдими. Аввалига ўрта кўчадаги Бўйноқ билан қирпичоқ бўлишига тўғри келди. Кейин боя Оқбўйинга ҳамла қилган қора ит билан ташлашди. Охирида қўшни қўтон итлари билан беомон жанг олиб борди. Ҳозир улар Малланинг «мулк»ига дахл қилишмайди. Шунча жангу жадал билан қўлга киритган ерида аллақандай итнинг бемалол тентиб юришига, албатта, у чидаёлмайди. Ҳозир бориб шундай бир адабини берсинки, қайтиб бу томонларга доримайдиган бўлсин.

Одамларни истисно қилмаганда, Малла ҳар қандай «келгинди»ни тезда тартибга солиб қўяди. Фақат одамзодгина унинг тартибига бўйсунмайди. Аниқроғи, итларнинг ҳаёт тарзини биз тушунмаймиз. Тушунмаганимиз учун кўпинча итга таланиб юрамиз. Ер умумийдек туюлса-да, аслида у жониворлар томонидан кўз илғамас чегараларга бўлинган. Ҳар бир «мулк»да қатъий

тартиб ҳукм суради. Тартибни ким ёки нимаики бузса, у ўша «мулк» эгасининг қаттиқ қаршилигига дуч келади. Эътибор берган одам уй итининг хуружи дарвозадан ўн-ўн беш одим бериди тийилишини пайқашни қийин эмас. Демак, ҳовлию кўча юзигача бўлган маълум бир масофа ўша итга тегишли. Қўтон итларининг сарҳади эса бирмунча кенгроқ. Шу сабаб кўринган қорага улар бир чақиримдан от қўяди. Малла ҳам шулар тоифасидан.

Арлони итларнинг йўриғи эса бутунлай бўлак. Улар худа-беҳудага ёқалашиб юрмайди. Лекин уларнинг сарҳади ниҳоятда кенг бўлиб, одамзодга даҳл қилмаган ҳолда ўз «мулк»идаги жамики жониворга зимдан ҳукмини ўтказиб келади. Оқбўйин айнан ана шундай итлар тоифасидандир. Аммо ҳозирча у фақат ўз ҳовлиси билан чегараланганди. Эркисизлик Оқбўйиннинг ўз имкони ва қудратига яраша ҳаракат қилишига изн бермай келарди.

Малланинг важоҳатини кўриши билан Оқбўйин бегона жойга қадам қўйганини фаҳмлади. Ҳайбатли бу махлуқ билан беллашмоқ осон кечмаслигини сезиб, имижимида изига қайтмоқчи ҳам бўлди. Лекин ички нимадир бунга ройиш бермади. Ер тирнаб, ҳурди. Агар Малла ҳадаҳа от қўймай, пўписа қилганида, Оқбўйин жўнаб қолиши мумкин эди. Тўполонга тоби йўқ, шу тобда у ташқи дунё таъсирида эди. Аммо энди Малланинг хуружи иззат-нафсига теккан, ора очди қилмасдан туриб изига қайтишни хаёлига ҳам келтирмасди.

Оралиқ масофа қисқарган сайин Малланинг ҳайрати ошиб борарди. Нимага деганда, ўз тасарруфидаги бу ерларга билиб-билмай қадам қўйган ҳар қандай ит унинг қорасини кўриши билан жуфтак ростларди. Буниси эса қочиш ўрнига ғўдайиб турибди. Келгиндини қонига белаш қасдида елиб келаркан, Малла ўта хафли рақибга рўпара келганини жуда кейин англади. Аммо энди қайтиб бўлмас, ҳатто бу ҳақда ўйлашнинг ўзи даҳшат эди. Энди бу ёғи таваккал эди. Чекингандан кўра ўлмоқ афзал.

Оқбўйин Малла ҳам қора ит каби запт билан уриб кетади деб ўйлади. Аммо итлар билан олишавериб пишиб кетган Малла етти-саккиз одим қолганда таққа тўхтади. Ҳазабдан қанчалик қутурмасин, у бундай дамларда ақлини йўқотмасди. Пайт пойлаб туриб рақибининг нозик жойига човут соларди. Боз устига, Оқбўйин бутун вужуди жангга ҳозир ҳолда унинг ҳар бир ҳара-

катуни ўта сергаклик билан кузатарди. Малла паст овозда ириллаганча унинг атрофини бир айланиб чиқди. Оқбўйин қилт этмади. Малла иккинчи қур айланишида, кутилмаганда чап томондан ташланиб қолди ва Оқбўйин ўзини ўнглагунча бўлмади, қулоғи остидан бир парча этни узиб олди. Оқбўйин қутуриб унинг томоғига чанг солди. Бироқ Малла эпчил эди. Оқбўйин қай томондан, қай тахлитда ҳужум қилмасин, унинг ўткир тишларига дуч келарди. Дақиқа ўтмай Оқбўйин учгўрт жойидан яраланди. Рақибининг эса бир тукига ҳам зиён етмади. Охир-оқибат Оқбўйин рақибини чалғитмасдан туриб бир иш чиқаролмаслигини англаб етди. Аммо чалғитиш учун қилган барча урнишлари зое кетди. Малла ҳийлагарликда ҳам устун эди. Оқбўйиннинг ҳар бир ҳамласига жавобан унинг баданида катта-кичик жароҳат изларини қолдирарди.

Охири Оқбўйин бўлак ҳийлани ишга солди. Тикка ҳужумга ташланган бўлиб, Малла ўзини четга олиши билан яшин тезлигида қуйига шўнғиди-да, унинг орқа оёғига човут солди. Бақувват жағлар орасида суюқнинг қарсиллаб сингани эшитилди. У жағларини бўшатмай илкис сакраган эди, рақибни тўпиллаб остига келиб тушди. Бўғзига оғиз солган жойида Малла аянчли ангиллаб юборди. Итнинг ангиллагани — енгилгани. Оқбўйин енгил тин олиб четланди. Ортиқ ҳужумни ўзига эп кўрмади, Малланинг уч оёқлаб қочишини кузатиб қолди. Кейин голибона ҳуриб, теваракка мағрур назар ташлади. Дала-дашт энди унинг тасарруфига тушган, ер эгаси эса шармандаларча қочмоқда эди.

Карим подачи фермахона биқинидаги уйчадан милтиқ кўтариб чиққанида, Оқбўйин бир-бир босиб қирга гомон борарди. У Оқбўйинни таниди, лекин отишга қўли бормади. Энасини қашиганча итнинг изидан тикилиб қолди.

* * *

Оқбўйиннинг занжирбандлиги Расул лагердан қайтгунча қадар давом этди. Занжирга у Малла билан таллашиб-тортишган кунийёқ тушганди.

Расул қайтган куннинг эртаси Содиқ ака анчадан бери азоб бериб келаётган оёғини даволатгани санаторияга жўнаб кетди. У дарвозадан чиқар-чиқмас, Расул итнинг қошига келди. Қанд умидида тумшук ялаб, дум силкитаётган Оқбўйин бўйнидаги огир темир ҳалқа бў-

шаганини сезиб, ҳушёр тортди. Сал ўтмай темир қалқа оёқлари тагига шарақлаб тушгач, бутун вужудида енгиллик туйди. Халос бўлганига ишонмади шекилли, ботинмайроқ олдинга бир одам ташлади. Одатдаги қаршиликни сезмагач, яна бир қадам босди. Тўхтаб ортига ўгирилди, ерда илондай чуваланиб ётган занжирга қараб қўйиб, улкан қоматини чўзганча ҳузур қилиб керишди.

Содиқ акани кузатиб кирган Қимсан хола бу ҳолни кўриб ажабланди.

— Иби, нима қиляпсан? Товуқларни битта қўймай қирсин дедингми?

— Товуқларингизга тегмайди, эна,— дея Расул унга ёлворувчан тикилди.— Мана кўрасиз, тирноғини ҳам тегизмайди.

— Отанг кетиб... сулаймон ўлди, девлар қутулди бўпти-да, а? Қани кўп шитрамай, итни жойига боғла! Йўғасам, ҳозир тоғанга айтиб, изини қуриたまан.

— Товуқларингизга тегар бўлса, ўзим изини қури-таман,— деди ялиниб Расул.— Бир гал қўйиб кўрай-лик...

— Бас, кўп гапирма!

— Хўп дея қолинг. Мана, кўрасиз, айтган ишингизни ҳаммасини қиламан.

Ўртадаги можаро ўзи туфайли эканини Оқбўйин дарров фаҳмлади. Доимо нимадандир норози, сира чакаги тинмайдиган бу аёлга адоватли тикилди. Бир хаёли во-вуллаб қўрқитмоқчи ҳам бўлди. Аммо унинг қўлидан еган овқатлари эсига тушиб, ўзини босди.

Расул дам-бадам қанд билан сийласа, аёл эрта-кеч овқатига қарайди, сувидан хабар олади. Баъзиларга ўхшаб таъбига ёқмаган нарсаларни тикиштиравермайди. Онда-сонда бўлса-да, яхши сўзини аямайди. Фақат бир айби товуқларини еру кўкка ишонмайди. Фаросатсиз бу махлуқларнинг дастидан кунда ҳовлини икки-уч қайта супурса-да, уларга меҳри шу қадар баландки, ўлақолса, симтўрни раво кўрмайди. Тутқунликда товуқнинг тухуми бемаза, тўши этсиз бўлармиш. Бу гап қанчалик ҳақ, қанчалик ноҳақ — номаълум, лекин товуқлар туфайли уйда бот-бот жанжал чиқиб туради. Содиқ ака баъзида тўсатдан тутақиб, товуқларни ҳовли четига симтўрга ҳайдаб қолади. Қимсан хола ҳай-ҳайлаб ўртага тушади. Бунга сари уй эгаси баттар бў-ғилади: «Буларнинг дастидан ҳовли юзига оёқ босиб бўлмай қолди-ку,— дейди товуқ тезага ёпишган оёғини

ерга ишқаб.— Гап шу, ё симтўрда асрайсан, ё ҳаммасини битта қўймай қираман, сўяман, тамом-вассалом». Қимсан хола: «Бозорда бир чакса гўшт фалон пул... кунимизга яраб турган шулар-ку», дея шартта оғзига уради. Ҳазабдан қизариб-бўзариб турган Содиқ ака бирдан ҳалимдек юмшаб, лекин шу... ҳовлини пес қилгани ёмон-да, деб қўяди. Жанжалнинг интиҳоси кўпинча бир товуқ билан якун топади. Эти уларга, суяги Оқбўйинга. Товуқ устихони мўрт, чайнаб улгурмай, оғзида эриб кетади. Оқбўйин суяк чайнагандай бўлмайди, сўлак оқизгани қолади, холос. Шунга қарамай, товуқ зотига бежо қараш яхшиликка олиб келмаслигини Оқбўйин аллақачон англаб етган, шу сабаб уларга тирғалмасликка тиришади.

Ҳозир ҳам Расулга эргашиб, дарвозага йўналаркан, товуқлардан узоқроқ юришга интилди.

Кўчага чиқиши билан водопровод ёнида бир тўп қизларни кўриб саросимада қолди. Бунча одамни умрида биринчи бор кўриши эди. Дафъатан ўзини тошбўрон қилган кимса эсига тушиб, вовулламоқчи бўлди. Аммо кўча ўртасига етган Расул чақириб, диққатини бўлди. Оқбўйин қизларнинг безиёнлигини пайқаб, хийла хотиржам тортди, Расул томон юрди.

Хиёл ўтмай кўнглидаги ҳадик батамом ариди. Негаки, ўткинчилар беозор эди. Ҳатто чоғроққина эшик ёнидаги ўриндиқда ўғилчасини тиззасига олиб ўтирган баҳайбат бир йигит уни эркалаб чақирди, боласига кўрсатиб, алланималар деди. Бунга жавобан Оқбўйин думини ликиллатиб қўйди.

Салдан сўнг қишлоқ биқинидаги тутзор оралаб бориб, бийдек бедапояга чиқдилар. Орқароқда қолган Оқбўйин суви қуриган ариқдан ҳатлаши баробар ҳайратдан донг қотди. Не кўз билан кўрсинки, қаршисида ўзга бир олам ястаниб ётарди. Ҳавода хушбўй пичан ҳиди анқир, тоғ бўйи пичан ортилган олисдаги машина атрофида одамлар ўймалашар, чап тарафдаги пахта пайкалидан аёлларнинг шовқини эшитиларди. Йўлда лойга тикилиб қолган трактор ёнида бир йигит қўл сермаб, кимнидир кўмакка чақирарди...

Расул бедапоя четидаги яккам-дуккам йўнғичқаларни шатур-шутур ўра бошлагач, Оқбўйин манзилга етганини англади. Тут соясига бориб чўзилди. Боланинг нимадандир қаттиқ хавотирда эканини пайқаб, сергак тортди. Аммо бир оздан сўнг оғир юк остида базўр ўрмалаётган машинага алаҳсиди. Янги оламнинг бу

галати мўъжизаси унга жуда қизиқ туюлди. Унинг бир зайлда гувиллаши қулоғига ёқмай, пишқириб қўйди. Бир пайт машина оғир чайқалиб, улар томон бурилди. Оқбўйин ирғиб ўрнидан турди. Тишларини иржайтириб ириллади. Ҳайтовур машина ўнгга қайрилди. Дала четига йўлга тушиб олди-да, ортидан қуюқ чанг кўтариб, пастга эниб кетди. Оқбўйин унинг нималигига ақли етмай қолаверди.

Оқбўйин тутзордан чиқиб келган отлиқни кеч илғадди. Бошда эътибор бермади, сўнг қарасаки, отлиқнинг келиши бежо. Бунинг устига, Расул ранг-қути ўчган кўйи ўрган ўтини ошиғич йиғмоқда эди.

Шитоб билан келган қоровул тутақиб сўкинганча Расулга қамчи ўқталди. Кейин от устидан эгилиб, узун пичоғи билан арқонни кесиб юборди. Боғлам от оёғи остида топталиб, ҳар томонга сочилиб кетди. Шундан кейингина Оқбўйин ҳали Расулнинг нимадан хавотирланаётганини фаҳмлади. Етган жойидан ўқдек отилиб чиқди. От ҳуркиб, қоровул эгардан учиб тушай деди. У ўзини базўр тутиб қоларкан, ғазабдан афти буришиб, юган қайишини кескин тортиди-да, итнинг устига от солди. Оқбўйин ер тирнаб нақ от бўйи сакради. От пишқириб юборди. Иккинчи ҳамладан сўнг шаталоқ отиб қочди. Эгасининг барча уринишлари бесамар кетди.

Оқбўйин уларни дала четигача қувлаб борди.

Шу соатдан эътиборан Оқбўйин боланинг яқин ҳимоячисига айланди. Ундаги бу хусусият табиий майл туфайли юзага келганди. Нимага деганда, жониворлар, айниқса, ит зоти кимгадир меҳр қўймасдан яшолмайди. У атрофидагилардан бирини танларкан, умр бўйи бор меҳру садоқатини ёлғиз ўша одамга бағишлайди. Албатта, бунинг учун аввало итнинг муҳаббатини қозонмоқ лозим.

Итнинг болага меҳри қанд туфайли эмасди. Агар гап егуликда бўлса, эрта-кеч томоғига қарайдиган бирдан-бир одам Қимсан хола эди. Аммо ҳамма гап шундаки, аёлнинг бутун хатти-ҳаракатида миннат, энг ёмони зарурият сезилиб туради. Содиқ аканинг муносабати ҳам шунга яқин. Фақат Расулгина болаларча меҳр билан севади уни. Суйқалишни жинидан ёмон кўргани туфайли Оқбўйин баъзан ўз меҳрини қай тарзда ифода этишни билмай қийналарди. Бугун эса шунга имконият туғилди ва бундан бутун вужуди беҳад яйради. Илк бор ўзининг кимгадир кераклигини ҳис этди.

Шу тариқа, Расулга тирғаладиган кимса Оқбўйиннинг ўтли ғазабига дуч келадиган бўлди.

Орадан уч кун ўтиб, ўзидан кичик болаларга зуғум қилишни яхши кўрадиган Абдували качал буни ўз бошидан кечирди.

Улаш бобонинг томорқаси адоғидаги қуриган ариқ болалар тўпланиб турадиган жойлардан бири эди. Ариқ туби майин қум, сал ковланса, намланади. Нам қумдан ҳар турли шакллар ясаш мумкин. Расул қумдан ғаройиб қасрлар ясашни яхши кўради. Бугун ҳам у ўртоқлари билан антиқа қаср ясаб, теварагини девор билан ўради. Навбат дарвозага келганда, ариқ лабида Абдували качал пайдо бўлди. Анча нарида бағрини қумга бериб ётган Оқбўйинни пайқамасди, совуқ тиржайганча тўғри қаср устига сакради. Ҳозиргина болаларнинг кўзини яшнатиб турган қаср ер билан яксон бўлди. Бошқалар юрак бетлаб бир нима дейишолмадию, лекин Расул чидаб туrolмади, Абдували качалнинг биқинига боплаб мушт туширди. Абдували качал вуй, энангни, дея уни қумга босди. Қутилмаганда кўзи тепага кетиб, бўкириб юборди. Кейин думбасини чангаллаганча қочиб қолди.

Тушдан сўнг Расул итни чўмилишга олиб борди. Сой соҳилида болалар гужғон эди. Оқбўйин болалардан ҳадик олиб берироқда қолди. Чўнқайганча болаларни ҳайратомуз кузата бошлади. Болаларга алаҳсиб, Расулни кўздан йўқотди. Хавотирли гингшинганча атрофга аланг-жаланг қаранди. Аммо катак кўйлакли бола ҳеч қаерда кўринмасди. У безовталаниб вовуллаб юборди.

— Оқбўйин, бери кел.

Ит таниш овоз келган томонга ўгирилди. Буни қарангки, Расул ярим яланғоч ҳолда шундоққина қаршисида турган экан. Оқбўйин тинчланди. Яна йўқотиб қўйишдан чўчиб ундан кўзини узмади. Расул чопиб бориб сувга калла ташлаганда, у тагин безовталанди. Ҳадеганда кўринавермагач, югуриб сой бўйига келди. Бола ўн-ўн беш қулоч нарида бир кўриниш бериб, яна ғойиб бўлганидан сўнг, ўзини сувга отди. Оқбўйин умрида сузиб кўрмаган, сув юзига қалқиб чиққанида, дастлаб нима қиларини билмади. Кейин оёқларини беихтиёр ҳаракатлантириб, тумшугини олдинга чўзганча жон-жаҳди билан суза кетди. Шиддатли оқим уни қуйига суриб борарди. Кўп ўтмай сой ёйилиб оққан жойда тиззасигача сувга ботиб турган Расулни кўрди. Салдан

кейин оёқлари ерга тегиб, у енгил нафас олди. Болага эргашиб соҳилга чиқди.

Оқбўйиннинг бу қилиғи ҳамманинг эътиборини тортган эди, бир зумда атрофини болалар ўраб олишди. Юраклироғи ботиниб-ботинмай силаб-сийдашга ҳам улгурди.

Тезда у болалар билан илакишиб кетди.

Шу зайлда унинг кунлари бир хилда, лекин нашъали кеча бошлади. Пешингача ўт юлишга боришади. Кейин бошқа майда-чуйда юмушлар. Айни тушда чўмилишга жўнашади. Баъзан у ерда кечгача қолиб кетишади. Кундалик сайр ва совуқ сувдан Оқбўйиннинг мускуллари тобланиб, бақувватлаша борди. Кўркам келбатини кўрган одам ундан кўз узолмай қоларди.

Сўнгги пайтларда Оқбўйин ўзига нисбатан ғаразли қарашларни ҳам илғай бошлади. Биринчи — қоровул, иккинчиси — Қарим подачи. Қарим подачи қоровул каби очикдан-очик адоват билан тикилмаса-да, боқишларида пинҳона ғазаб ва ҳасад яширин эди. Аввалига подачи итни ўзига ийдириб олишга уриниб кўрдию, ҳаракатлари бекор кетгач, қўйнига тош солди, ҳар кўрганда, ҳап сеними, дея ич-ичидан янадиган бўлди. Оқбўйин эса мутлақо бепарво, кунларини мағрур ва масрур ўтказарди. Бора-бора қишлоқдаги жамики итларни ўзига бўйсиндириб олди. У бор жойда ҳар қандай ит думини қисарди.

Шунга қарамай, Оқбўйиннинг ғашига тегадиган нарсалар ҳам йўқ эмасди. Кундузлари-ку унчалик билинмасди, лекин кеч тушиши билан Малланинг акиллашлари баралла эшитиларди. Овозида дағдаға, дағдағадан ҳам кўра таҳдид оҳанги кучли эди. Бу нарса Оқбўйиннинг жиғига ёмон тегарди. Бориб овозини ўчирмоққа ҳарчанд уринмасин, болани ёлғиз ташлаб кетолмасди. Назарида, ҳовлидан бир одим нари жилиши билан болага бирор кори ҳол бўладигандек туюларди. Ундаги бу жонсараклик Расулнинг тайин-бетайин қилиқлари туфайли юзага келганди. Ити қаватига кирганидан бери бола тенгқурларинигина эмас, ўзидан бир неча ёш катта болаларни ҳам менсимай қўйганди. Ёнида ҳар лаҳзада шай ити турганидан кейин ким ҳам юрак бетлаб бир нима дея оларди. Аммо шунга қарамай, гоҳида унинг ҳам адабини бериб туришарди...

Айниқса, ўтган ҳафтадагиси ёмон бўлди. Абдували качал анчадан бери Расулга кек сақлаб юрарди, кутилмаганда мактабнинг ёнида йўлини тўсиб чиқди.

Албатта, бет бўлишдан аввал ўнгу сўлига қараб, Оқбўйиннинг бор-йўқлигини аниқлади. Бу пайтда Оқбўйин муюлишдаги дарвозахонадан югуриб чиққан, момиқ пахтадек оппоқ, жимитдек кучукчанинг журъатидан, аниқроғи, безбетлигидан ҳайрати ошганича кўча бўйидаги сомон ғарами ортида турарди. Бир турткилик ҳоли бор жониворнинг чиранишларини кузатаркан, туйқусдан узоқдан Расулнинг бўғиқ қичқирғини эшитди. Жон ҳалипда ўша томонга югурди. Нақ тумшуги тагида ўралишаётган кучукча унинг эпкинидан ўмбалоқ ошиб кетди.

Абдували качал қоровулхонага бекиниб, базўр қутулиб қолди.

* * *

Ниҳоят бу кеч унинг сабр косаси тўлиб тошди. Ортиқ бардош беришга ўзида бўлак куч топмади. Супада ухлаб ётган болани кўзи қийиб-қиймай, девор ошиб кўчага чиқди. Кўчадан далага. Қатта ариқ бўйига етиб бир зум тўхтади. Ариқдан нариёғи Малланинг тасаруфидаги ерлар. Худди шўни таъкидлагандек фермаҳона томондан Малла ҳурди. Овозида якка ҳокимликка даъват қоришиқ. Айнан шу нарса Оқбўйинни фермаҳона томонга тортарди.

Тун ойдин. Малла қишлоқдан узилган қорани узоқданоқ пайқади. Овозига ҳайрат инди. Қизиқ, унинг ерига қадам қўймоққа журъат этган ким бўлди экан? Азбаройи тутаққанидан бўғилиб қолаёзди. Қутуриб ояға интиларкан, ярим йўлга етмай, беихтиёр тўхтади. Қайси кўз билан кўрсинки, қаршисидан ҳов бирда оёғини синдирган баҳайбат махлуқ келарди. Малла талвасада туриб қолди. Жон ширин, лекин жондан ҳам... Йўқ, ўз ерида бегона итнинг эмин-эркин юришини кўргандан кўра... Зеро қайтиб кетса деган умидда Малла ер тирнаб жон-жаҳди билан ҳурди. Бироқ рақибни пинак бузмади, лоақал ириллашни ўзига эп кўрмади.

Малла нима қиларини билмай таҳлика оғушида тураркан, шу пайт фермаҳона томондан эшикнинг гижирлаб очилиб-ёпилгани элас-элас эшитилди. Шунда у бирдан энгил тортди. Рақибни кўзига ортиқ даҳшатли кўринмай қўйди. Нима қилишини у энди яхши билади. Оқбўйинни чалғитиб, фермаҳона биқинидаги уйча яқинига олиб борса бўлди, қолганини Қарим подачи эплайди. Ҳафта бурун қўшни қишлоқдан улоқиб келиб

қолган каттакон сариқ итнинг куни ҳам шу тариқа битган эди.

Малла калта-калта ҳуриш билан подачини воқеадан огоҳ этганича секин-аста чекина борди.

Оқбўйин — содда, фирибни сезмади. Интиқом туйғуси вужудини шу қадар забт этган эдики, пастак эшикнинг қия очилганини кўрса-да, эътибор бермади. Маллани деворга сиқиб бораркан, одатдагидек, ҳамла олди-дан бир зум тўхтади. Шу дам эшик оғзида ўт чақнаб, ўқ овози қарсиллади. Яғринига чўғдек қадалган зарбдан Оқбўйин йиқилди. Димоғига ўша таниш милтиқдори ҳиди урилиши билан даҳшатга тушиб, сакраб турди. Оғриқдан ҳам кўра кутилмаган бу ҳодисадан кўрқиб кетган Оқбўйин рақибининг аёвсиз таловлари остида шармандаларча қочди.

* * *

Баданидаги тиш излари тез битиб кетдию, лекин ўқ тешган жароҳатига қурт тушиб, беҳад азоб чека бошлади. Овқатга қарамай қўйди. Ун кун ичида аввалги келбатидан асар ҳам қолмади.

Ота ҳали қайтмаган, онанинг ит билан иши йўқ, ёлғиз Расулгина унинг дардига шерик, ўзи билганича, қўлидан келганича муолажа қиларди. Олдинига кул сеппиб юрди, кул ҳам фойда беравермагач, аллақадан бир шиша қуюқ қорамтир, қўланса дори топиб келди. Аммо дориниям ёрдами тегмади. Итнинг аҳволи кундан-кунга ёмонлаша борди. Охир-оқибат Расулнинг мол дўхтири — Салом паканага бориб ялинишдан ўзга чораси қолмади.

Салом дўхтирни томорқасидан топди. У икки ишёқмас ўғлини пиёз ўтоққа қўйиб, ўзи картошка чопаетган экан. Отанинг кайфи бузуқ, болаларининг қовоқлари қизарган, каттароғининг яланғоч сониди чивик излари шундоққина кўзга ташланиб турарди.

Расул яқинроқ боришга юраги бетламай турганида, Салом дўхтир уни кўриб қолди.

— Нима керак?

Расул қимтинибгина унга яқинлашди.

— Кучугимиз ўляпти, — деди томоғига йиғи тикилиб.

— Нима қилай шунга? — Салом дўхтир ҳайрон бўлди.

— Тузатинг... тузатиб беринг.

— А! — ҳайратдан Салом дўхтирнинг қошлари ке-

рилди. Бу боланинг эси жойидами ўзи деган маънода унга бошдан-оёқ тикилди. Шу дамгача унга ҳеч ким итим касал деб келмаган. Аллақандай ўлакса ўлоқчаси оғриганда унинг эшигига танда қўядиган одамлар ити дардга чалинганда парво қилишмас, нари борса, жони қийналмасин, дея бирор жар-парга чиқариб отиб ташлашарди.

— Агар хўп десангиз, эвазига пиёзингизни ўтаб бераман,— деди Расул ялинчоқлик билан.

Салом дўхтир энди унга айрича қизиқиш билан тикиларкан, димоғида ҳи-им, деб қўйди.

— Тузатинг... ҳар куни даладан сигирингизга ўт юлиб келаман.

Салом дўхтир иш деса том ошиб қочадиган ўғилларидан куйган эмасми, боланинг бу гапи фавқулодда меҳрини қўзғатиб юборди.

— Ановиларга қарашиб юбор-чи, кейин бир гап бўлар,— деди кулимсираб.

Расул ҳаш-паш дегунча икки пол пиёзни ўтаб ташлади.

— Ана, кўрдиларингми, қанақа ишлаш керак,— деди Салом дўхтир ўғилларига ҳўмрайиб. Сўнг Расулнинг елкасига енгилгина шапатилади.— Баракалла! Қани кетдик.

Расул итни боғлагач, Салом дўхтир Қимсан холага чилвир олиб чиқишни буюрди. Қимсан хола ҳайрон: «Товба, ит молмидики, дўхтир кўрса. Шу Саломниям ёш бола феъли бор-а».

Расул дўхтир айтгандай қилиб итнинг оёқларини куллаклади. Оқбўйин қаршилиқ кўрсатмади, зеро бунга ҳоли ҳам йўқ эди. Тақдирига тан бергандек, бир алпозда гингшиб ётаверди.

Салом дўхтир итнинг тумшугини тасма билан сириб боғлагач, каттакон қора сумкасини очди. Бошда жароҳатни обдон кўздан кечирди, сўнгра қўлидаги ялтироқ тигни шартта ярага ботирди. Оқбўйин бор вужуди билан титраб кетди. Улкан бошини кўтариб турмоққа интилди.

— Лалаймай, бошидан тут!— дея буюрди Салом дўхтир.— Устига миниб ол!

У имиллаганча ярадаги қурт ва сочма ўқларни битталаб тераркан, Оқбўйин устидан Расулни итқитиб юбормоққа интилар, тўлғанар, ийграр, гингшир, Салом дўхтирга еб-ютиб қўйгудек тикиларди.

Ниҳоят Салом дўхтир жароҳатини боғлаб, ўрнидан

қўзғалди. Пешона терларини билаги билан сидираркан, чоғроққина шипадаги қорамтир дорини болага тутқазди.

— Кунда уч маҳал сурасан. Айтганча вақти-вақти билан ярасига сийиб турсанг ҳам бўлади. Ҳа, нимага ишшайсан? Вой-буй, уялиб кетдиларми? Сени қараю, бунинг нимаси уят. Агар билсанг, сийдик энг яхши малҳам, тез қотиради. Жароҳатига тили етганида сен билан менга кунни тушиб турмасди, ялаб-юлжаб ўзи тузатиб оларди.

Ҳафта ўтиб, жароҳати хийла битган Оқбўйини оё-оёдан овқат ейдиган бўлди.

Қувватга кирган сари ўша машъум кеча хотирида тобора равшанроқ жонлана бориб, Маллага нисбатан адовати беҳад кучайди. Боз устара, кейинги вақтларда Малла баттар ҳаддидан ошган, гоҳида унинг овози шундоққина қишлоқ ёнидан, кўчалардан эшитилиб қоларди. Шуниси қизиққи, унинг саси чиқиши билан қишлоқ итларининг овози майин тортар, ёки бутунлай ўчар, ҳатто ялтоқли акиллашларни ҳам эшитиш мумкин эди.

Маллага нисбатан зимдан куч тўплаб бошлаган Оқбўйини эндиги учрашув сўнггиси бўлишини ич-ичидан сезар ва шу куннинг келишини бегоҳат кутарди.

У зориқиб кутган вақт етиб келганида, барглар саргайиб, ҳаво хийла салқин тортганди. Энди Расул ҳовлида эмас, уйда ухларди. Шунга қарамай, Оқбўйини тунларини дераза ортида ўтказарди. Эски одативи ҳануз тарк этмаганди у. Ит бир нимага одатландими, уни ҳеч қанда қилмайди.

Бугун у деразада шуъла сўниши билан девор ошиб кўчага чиқди. Ғўзапоя ғарами ёнида қўшни ит — Тўрткўза рўпара келди. Тўрткўза ғажиб турган оуягини ташлаб, думини ликиллатганча уни дўстона қаршилади. Ялтоқланиб искаланди. Оқбўйини уни ёқтирмасди, ортидан эргашганди, ириллаб берди: йўқол кўзимдан! Тўрткўза ғингшиб қолди. Оқбўйини ариқ бўйига етиб чўнқайди. Муздек елга тез тутиб, қид олди. Малланинг маккорлиги эсида. Тўғри босиб боришга юрапи чопмади. Тадбир қидирди. Аммо минг бош қотирмасин, миясига жўяли бир фикр келмади. Аламидан ушлаб юборди. Узоқдан Малла ҳурди. Шундан сўнг Оқбўйини паваккалига олма юрди. Салдан кейин ўзи томон шибга келаётган Маллани илғади. Вужуди ғазабга тўлиб, қадамини пезлатди. Бироқ Малла югуриб келаётган жойида тараққиллаб қўтатди. Оқбўйини илдамроқ

ҳаракат қилганди, у шартта изига бурилди-да, қоча бошлади. Оқбўйин хатосини тезда фаҳмлай қолмади. Қачонки, Малла ўтган галгидек калта-калта ҳурганича кимийдир кўмакка чақираётганини англагачгина, яна фириб ишлатаётганини пайқайди. Тўхтади. Малла эса ер тирнаб ҳурганча жигига тегишда давом этди. Оқбўйин илгари боришга юраги бетламай бирпас ҳардамхаёл тураркан, ноилож изига қайрилди. Шунда Малла тўсатдан ташланиб қолди. Оқбўйин ўгирилиши билан яна ура қояди. Қувиб етолмаслигига кўзи етгач, Оқбўйин қишлоқ томон юрди. Малла кетидан қолмади, хотидан олгудек бир важоҳатда эргашиб келаверди. Шунда Оқбўйиннинг кўнглига шумлик оралади. Аввалига лўкиллади, сўнг чинакамига қочган бўлди. Ариққа юз одимча қолганда, Оқбўйин шартта изига бурилди-да, яшин тезлигида унга ташланди. Малла ўзини ўнглаунча бўлмай, Оқбўйиннинг ўткир тишлари бўғзига қадалди. Қайноқ қон ҳидидан қутуриб кетган Оқбўйин зумда уни гажиб ташлади. Кейин сал четланиб, рақибининг жон талвасасида тўлғанишларини голибона кузатиб турди. Малланинг сўнгги ноласи қанчалик аянчли бўлмасин, кўнглида унга нисбатан тарикча шафқат сезмади. Қайтанга ғалабадан сармаст ҳолда жасад атрофини уч қур айланиб чиқди. Сўнгра қишлоқни бошига кўтараётган ариқ бўйидаги итлар тўдасига эътибор бермай, бир-бир босганча тепалик сари юрди. Шунга қарамай, кўнглининг бир чети ҳануз хира эди. Зафар завқидан тўла баҳраманд бўлишга нимадир халақит берарди. Нималигини билмаган сайин хуноби ошиб, охир-оқибат увлаб юборди. Увлаш баробарида фермаҳонага кўзи тушаркан, шундагина нимадан дилғирлигини англаб етди.

Фермаҳонада шундай бир куч яширин эдики, Оқбўйин шакл-шамойилини тўла тасаввур етолмаса-да, қарсиллаган овози, кўз олгувчи шуъласи, ёқимсиз ҳиди, куйдирувчи зарбидан ғоят даражада даҳшатли нарса эканини фаҳмлади. Унинг нималигини кўрмасдан, билмасдан туриб бундан кейин бирон дақиқа ҳам хотиржам юролмаслигини ҳис этган сайин ташвиши ортиб, кўнгли гуссага тўлиб борарди. Қизиқ, нима экан у?

Оқбўйин табиатан қанчалик жасур ва довжорак бўлмасин, узоқ иккиланишдан кейингина бир қарорга келди. Тепаликдан тушиб ҳар бир қадамини ўта эҳтиёткорлик билан босганча фермаҳона томон юрди. Фермаҳонага яқинлашгач, чўзилиб ётганича теварак-атрофини

узоқ кўздан кечирди. Қатор дарчали оппоқ девор ортидаги молларнинг шовурини илгагач, ер бағирлаб бориб, чарчалардан бирига яқинлашди. Очиқ дераза раҳига панжаларини қўйиб, ичкарига мўралади. Димоғига ўткир шиптир ҳиди урилди. У бу ерда узоқ қолмади. Девор ёқалаб уйча томон борди. Ярим йўлга етмай янада сергак тортди. Тумшугини чўзиб ҳавони искади. Уша таниш милтиқ дори ҳиди уйча тарафдан келмоқда эди. Шу кеч Қарим подачи ўқ-ясай туриб, бир чимдим дорини ёқиб кўрганди. Текширмаса бўлмайди, намиққан дори панд бериб қўйиши мумкин... Оқбўйин ҳидга эргашиб эшиккача келди. Бу ерда дори ҳиди бошқа ҳидларга қоришиб кетганди. Ичкаридан эшитилаётган хуррак овозини тинглаган сайин ўша сирли ва даҳшатли куч бутун борлиғи билан кўз ўнгиди гавдалана бошлади. Сирли куч ҳеч кутилмаганда одам боласи бўлиб чиққанидан Оқбўйини ўзида йўқ қувониб кетди. Одам боласи билан тенглашиб бўлмаслигини у аллқачон англаб улгурган. Дунёда инсонгина истаган ишини қила олади — хоҳласа, бўйнига занжир солади, хоҳласа, оёқларини куллуқлаб, этини бурдалайди, хоҳласа... Хуллас, энг яхшиси, улар билан пачакилашмагани маъқул. Тегмасанг, тегмайди.

Оқбўйин йўлни тўғри Сариқтепага солди. Осмон тўла юлдузларга боққанича ўзга оҳангда увиллаб юборди. Пастда қорайиб турган қишлоқдаги итларнинг уни ўчди. Лоақал бирортаси пўписага ҳурмади. Тўртинчи ё бешинчи улишидан сўнггина Тўрткўз ялтоқланиб жавоб қайтарди. Кейин унга бошқа итлар қўшилди. Гўё улар янги «хукмдор»ни олқишлашар эди.

* * *

Қарим подачи билан юзма-юз тўқнашув орадан ҳафта ўтиб, Элдор туфайли содир бўлди.

Отасидан Малланинг фожиасини эшитган Элдор Оқбўйинга беҳад кек сақлаб келарди. Табиий, итга бет бўлишга журъати йўқ. Бор бўлган тақдирдаям нима қила оларди денг? Ҳирсдай итга калтак ўқталиб бўлмаса, тош отсанг, таппа босиб таласа. Милтиқ ҳақида эса ҳатто гап бўлиши мумкин эмас, яроғ билан ўйнашган болани Қарим подачи ёмон кўради, ҳадаҳа қамчи остига олади. Шу тарзда боши қотиб юраркан, бугун тасодифан уларни кўчада учратиб қолди. У кўп ўйлаб турмай, қочиб кириш осон бўлсин дея, дарвозани қия

очиб қўйди-да, қўни-қўнжини тошга тўлғазиб, кўча бўйига чиқди. Телкилаб хазонбарг тўлғазилган оғир қоп остида бурни ерга теккудек мункайиб келаётган Расулни ўтказиб юбориб, сал ортда бораётган Оқбўйинни тошбўрон қилишга тушди. Тоши тегар-тегмас, Оқбўйин тишларини даҳшатли равишда иржайтирганча унга ташланди. Элдор дарвоза томон қочди. Ярим йўлда қоқилиб ўмбалоқ ошиб тушди. Қўрққанидан чинқириб юборди. Чинқириганга ит тегмайди. Оқбўйин изига қайтди.

Қарим подачи милтиқ кўтариб ҳовлига кириб келганида Расул бўлган воқеани эндигина отасига гапириб бўлганди. Подачининг важоҳатини кўриб, Содиқ ака ирғиб ўрнидан турди. Аммо Қарим подачи унга эътибор бермай, ини ёнида чўзилиб ётган Оқбўйин томонга юриш қилди.

— Ҳой, мусулмон!— Содиқ ака йўлни кесиб чиқди.— Бу уйда одам борми, йўқми демай, тиккалай бостириб келишингиз нимаси, а?!

— Қоч!— деди Қарим подачи оғзидан тупук сачратиб.— Отаман! Ўлдираман! Уруғини қуритаман!

— Нимани отасиз?! Нимани ўлдирасиз?! Нима бу жой энангизни маҳрига тушганми? Бунча кекирдак чўзасиз! Қани, ҳовлидан чиқинг! Индамаган сайин... Чиқинг!

— Индаб нима қилардинг?!— Қарим подачи энди унга хезланди.— Қани, бир қип кўр! Кўрайлик-чи, нима қиларкинсан! Тағин ит-питинг билан... Нарн тур! Олдин итингнинг қонини ичман, кейин сени! Қоч деяпман!

— Ит сизга нима ёмонлик қилди?

— Билмайсан?

— Билмайман.

— Бутун қишлоқ билган нарсани сен билмай қолдингми?

— Кўз билан кўрмагансиз, тухмат қилманг. Нима, қишлоқда фақат бизнинг ит борми?

— Кўр эмасман! Бу иш фақат мана шунинг қўлидан келади. Қўйвор милтиқни! Милтиқни қўйвор деяпман!

— Ўзингизни босинг.

— Итимни бўғизлади, майли дедим, зўрдан-зўр чиқибди, қандини урсин дедим. Аммо энди. Боламни ўлдириб қўйишига сал қоптию, тағин қанақасига ўзимни босай! Қонини ичмасдан кетиш йўқ! Сен, яхшиси, сунада босиб ўтир. Халақит берма менга. Қўрқма, ўлигини ташлаб кетмайман.

— Менга қаранг, ака! Эркак одамсиз, келинг, эркак-часига гаплашайлик. Аммо-лекин гапдан қайтиш йўқ, худога шукр, белда белбоғимиз бор. Агар итим ўглингизни бирор ерини тирнаган ёки тишлаган бўлса, марҳамат, ит сизники, хоҳланг, нишириб енг, хоҳланг, куйдириб. Келишдикми? Ия, нега нафасингиз ичингизга тушиб кетди, гапиринг! Одам деган бундоқ бўлмайди, бостириб келишингиз етмагандек, дағдагангиз ортиқча. Индамаса, кўкракка чиқиб тепишдан ҳам тоймайсиз. Итингизнинг дастидан-ку бола-чақа даштга тезакка чиқолмасди. Ҳурматингизни қилиб бир нима демаганмиз. Сизга эса... Ё шу итни берсам қутуламанми сиздан?

Карим подачи бирдан хушёр тортиди. Шунинг баробарида дарров шаштидан тушиб, унга умидвор тикилди.

— Ана гап қаёқда экан,— дея ачитиб олди Содиқ ака.— Одам деган бунча майда бўлмайди, ака. Кўнгилди кенг қилинг, кўнгилди!

Карим подачи тағин қутурди.

Бўлаётган воқеани жимгина кузатиб ётган Оқбўйин ортиқ сабр қилиб туролмади. Улар милтиқ талашаётганида, сапчиб турди-да, вовуллаганча подачига ташланди. Содиқ ака итни оёғи билан тепиб ҳайдаркан, илкис бир ҳаракат билан милтиқни тортиб олди-да, ўқларини чиқариб, томорқага улоқтирди.

— Иззатингиз борида жўнаб қолинг!— деди милтиқни эгасига қайтариб.— Йўқса, чатоқ қиламан! Кетинг тезроқ! Агар яна бир бор яроқ кўтариб келсангиз, ўзингиздан ўпкаланг! Кетинг!

Карим подачи дарвозага етмай тўхтади. Ортига ўғирилди. Кўзларида қаҳру қазабдан ташқари, ҳасад, қавас ва яна алланималарнинг ифодаси қоришиқ эди.

— Содиқ, ке, сенам би-ир одам бўл, бер шуни менга,— деди алланечук ёзғирган оҳангда.— Яхши нарса... увол бўлмасин. Фёлимни биласан, барибир бирда бўлмаса, бирда отиб қўяман... Йўқ, дема.

— Кетинг, ака! Иззатингиз борида жўнаб қолинг!

Содиқ ака Карим подачини ириллаган кўйи кузатиб қолган Оқбўйинни тинчлантиришга ҳаракат қиларкан, итга қаттиқ ичи ачиди. Негаки, подачининг фёли унга беш қўлдай маълум — тикилган нарчасини олмай қўймайдиган мардум у. Аввало тикилмасин, тикилдимин — тамом, ё ўзиники қилади, ё бутунлай йўқ қилади. Шу фёлу автори туфайли йигитлигида қамоқхона тупроғини ялаб келган. Минг тавалло қилишига қарамай, унга қиё боқишни лозим кўрмаган қўшни қизни тўй кечаси

пичоқлаб қўйган. Қиз ўлмади. Ҳозир саккиз боланинг онаси, гумбаздай семириб, аввалги ҳусни жамолидан асар ҳам қолмаган. Аммо ёшлиқда берган кўнгил бедаво бўларканми, ҳануз уни кўрди дегунча Қарим подачининг кўкрағи ости куйишиб, миясига қон телади. Майда-чуйда баҳоналар билан аёлнинг эриги тутиб урган вақтлари кўп бўлган. Энди буни муҳаббатга йўйиб, подачини оқламоқ мумкиндир. Бироқ унинг куракда турмайдиган қилиқлари шу қадар серобки... икки йилча бурун подачининг ҳаваси Қодир тракторчининг сигирига тушади. Ўзиям сигирмисан сигир эди-да. Ем танламас, эрта-кеч челақ-челақ сут берарди. Суту серёғ, чўп суқса типпа-тик туради. Подачи шу сигирга харидор бўлди. Турган гап, Қодир тракторчи кўймади. Барча уринишлари бесамар кетгач, Қарим подачи сигирни далада заҳарлаб ўлдирди. Мол аччиги — жон аччиги, Қодир тракторчи уни кўчада тутиб олиб, тупроққа белаб урди... Букирни гўр тузатар дегандек, мана энди у Оқбўйинга кўз тикиб юрибди. Мақсадига етса етди, етмаса, эрта бўлмаса, индинига шартта отиб ташлаши тайин. У бу ишни пана-пасқамдан туриб эмас, ошқора адо этади. Даво қилар бўлсанг; ўларман ҳўкиздай бошини тутиб келади: «Урасанми?! Мана, ур! Қўлингдан келса, эгимни тил, бошимни янч, яширмайман, отдим! Отиб ўлдирдим! Худо шундайчигин феълини берган бўлса, мен нима қилай?! Қўй дейману ўзимни тутолмайман. Ичимдан алламбало хуруж қилиб қўймайди. Лекин мен сенга ялиндим, катта бошимни кичик қип ёлвордим, ўзинг бермадинг. Берганингда, бечора худо берган умрини яшаб юрган бўларди. Ҳа, нимага туриб қолдинг?! Қўлинг қичиб келдими, ҳаяллатмай уравер, мана, елкам сеники, калла керак бўлса, бошим сеники. Аммо-лекин товба қилиш йўқ! Кутма буни мендан! Эгимни тилим-ласанг-да, товба демайман! Феълим ўзимга маълум... Бугун оғзимга сўз олиб қўйиб, эрта бир кун субутсиз деган ном орттирайми! Товба дейиш йўқ!» Ҳақиқатдан, Қарим подачини узр сўратиш қийин. Бу иш ҳатто Келдиёр лўлининг қўлидан келмаган.

Узоқ йили Қарим подачи қирда тулки овлаб юрган Келдиёр лўлининг този итларидан бирига ошиқ бўлади. Тозимисан, този эди-да, ўзиям, ҳар қандай эпчил тулкини бир заптда оларди. Қарим подачи ўшанга оғиз солади. Келдиёр лўли отда, у пиёда, узоқ тортишадилар. Тортиша-тортиша Сариқтепа ёнидаги айри йўлгача келишади. Келдиёр лўли умрида бу қадар ёпишқоқ

кимсани кўрмаган экан. Охири тоқати тугаб, подачининг чап яғринига аччиқ қамчи тортади. Қамчи баҳона Қарим подачи този итнинг манглайидан отиб ташлайди. Лўлилар кўпчилик эди, уни ўртага олишади. Воқеани кўрган болалар қишлоққа югуради. Яхшими, ёмонми подачи — қишлоқ одами, бегона урса, қишлоқ аҳлининг ори келиши тайин. Ун чоғли йигит Сариқтепага от қўяди. Мамаражаб жувозкаш тасодифан келиб қолмаганда, бу жанжалнинг оқибати ғоят хунук бўларди. Ҳайтовур, чол вақтида улгурди. У келганда оғзи-бурни қора қонга беланган подачи бир четда лўлиларни ёппасига чангитиб сўкар, йигитлар эса қўллари мушт бўлиб тугилган, қия тутилган милтиқлар қаршисида ноилж, шунингдек ҳар лаҳзада ташланишга шай ҳолда чегирайиб туришарди. Мамаражаб жувозкаш юрт кайвониларидан бири сифатида озми-кўпми обрўси бор, енг ҳимариб орага тушди. Йигитларни тергаб-сергаб четлатди. Лўлиларга бир мезбон тарзида муомала қилди. Сўнг Келдиёр лўлини ўртага чорлаб сўроққа тутди. Савол-жавобдан Қарим подачининг гуноҳи аён бўлгач, чол унга юзланди, бети йўқ, деб сўкди, қишлоқни шарманда қилдинг, дея койинди, охирида Келдиёр лўлининг талабини инobatга олиб, тавба-тазарру қиласан, дея шарт қўйди. Қарим подачи бошидаги телпагини ерга отиб уриб, ёқа йиртиб олдинга чиқди.

— Йўқ,— дея ҳайқирди у.— Келиб-келиб аллақандай бир лўлидан тазарру сўрайманми?! Бу-ку бандаси, керак бўлса, худосидан ҳам сўрамайман! Сўраёлмайман! Феълим ўзимга маълум, бугун оғзимга сўз олиб... эрта яна... йўқ, сўраёлмайман!

Келдиёр лўли ҳайратдан ёқа тутди:

— Ё тувба! Шунчалик нуқтангни узганмисан?!

— Узганман!

— Гуноҳинг бўйнингда қолса, оқибати ёмон бўлади.

— Нимага шаъма қиляпсан?!— Қарим подачи ёмон сўкинди.— Итинг қолиб, ўзингни отиб ташламаганимга шуқр қилсанг-чи. Ғашимга тегаверсанг, ҳозир ҳам... пешонангдан дарча очиб қўйишим мумкин.

— Ҳозирча милтиқ менда...

— Ҳечқиси йўқ, худонинг кунни кўп...

— Қасдланма, тентак!— Чол Келдиёр лўлига ҳезланиб бораётган подачининг кўкрагидан итариб ташлади.— Тентаклигингни биз кўтарамиз. Ичдан чиққан балосан, нима ҳам дердик, чидаймиз, лекин булар билан қасдлашма. Бола-чақангни ўйласанг-чи, нодон. Ҳали

итига товон ҳам тўлайсан. Гапини эшитдинг, уч қўйни пулига олганман, деяпти...

— Товон?!— Қарим подачи истехзоли илжайганча лўлига юзланди-да, ўнг билагини хунук сўлқиллатди.— Мана сенга товон! Кўрдингми!

— Қўйинг, бобой,— Келдиёр лўли тишини-тишига босиб, қўлидаги милтиқни чолга узатди.— Олинг милтигини. Садқаи гапингиз кетсин. Одаммаскан бу ўзи. Товбасини сўраманг. Кечдим гуноҳидан. Энди бизга рухсат беринг, тирикчилигимиздан қолмайлик.

— Йўқ, сўрайди,— деди Мамаражаб жувозкаш гапа ерда қолганидан ранжиб.— Сўрамай кўрсин!..

— Сўрамайман,— деди подачи ички бир қониқиш билан.— Ҳали буларнинг яна келари бор. Ушанда бошқача гаплашаман бу билан...

Уша куни Қарим подачи узр сўрамади. Келдиёр лўли қайтиб бу томонларга доримади.

Мана шундай бир қайсар одамга Содиқ ака нимааям дея оларди? Мабодо подачи дабудрустдан дов тўкиб келмай, елимдай ёпишиб ҳолижонига қўймаганида, Содиқ ака итдан воз кечиши мумкин эди. Аммо энди бериб бўлмасди. Подачининг қилиғи унинг ҳамиятига қаттиқ текканди. Майли, қасд қилибдими, кўча-кўйда отиб ташлай қолсин. Бир ками ҳаром ит учун ёқалашиб юриши қолувди. Ҳозирча қўлидан келадиган бирдан-бир чора итни занжирда сақлаш эди.

Орадан уч кун ўтиб Содиқ ака итни занжирдан бўшатишга мажбур бўлди, нимага деганда, Оқбўйин ангиллайвериб, ғингшийвериб тинчлик бермади. Аслида итнинг нотинчлиги тутқунликдан эмас, хавотирдан эди. Расул уйдалигида сокин ётган ит у ҳовлидан чиқиб кетиши ҳамон қозиқ айланиб чопар, то бола уйга қайтмагунча, ўзини қўярга жой тополмай қоларди.

Бўшовдан сўнг Оқбўйин аввалгидек яшай бошлади. Тушгача мактаб ёнидаги теракзорда Расулнинг дарсдан чиқишини пойлаб ётади. Кейин бирга уйга қайтишади. Расул апил-тапил чойини ичади-да, пахтага жўнайди. Оқбўйин пайкал четда қолиб, уни шомгача кутади. Тунда эса деразадан шуъла сўниши билан девор ошиб кўчага чиқади-да, боши оққан томонга тентиб кетади. Бу ёғи қўшни қишлоққача, у ёғи қиргача изғийди. Фермахонадан доимо четлаб ўтади. У ерда ғаними борлигини билади. Уша кунги жанжалдан сўнг подачи Оқбўйинни икки бор отишга уриниб кўрди. Биринчисидан тегизолмади, иккинчисидан ўқ кўксини ялаб ўтди.

Жароҳати енгил эди; Оқбўйин ялаб тузатди: Карим подачи бу билан қаноатланиб қолмай, Хидир хирани ҳам овлашга уришиб кўрди: «Буйруқ йўқ; жўра»,— деди Хидир хира кўнмай.— Бир энлик қоғоз бўлса, сени айтмасанг-да, уруғини қуритаман». «Қоғоз-поғоз деб ўтирасанми. Паққа от-қўй-да!» «Қоғозсиз мумкин эмас. Эгаси ёқамдан олса, сени кўндаланг қиламанми? Қўлингда милтигинг бор, ўзинг отавер. Бир қишлоқди одамисизлар, эгаси қозилашиб юрмас, ахир. Энди бизди йўригимиз бўлак, бегоналигимиз бор. Агар жудаям эвини тополмасанг, сабр қил, қиш ўтиб кўклам келсин...»

Оқбўйин Карим подачининг зимдан тиш қайрашларига кўпда эътибор бермас, тунлари дала-даштда беармон тентирди.

* * *

Узоқ чўзилган қорасовуқдан сўнг ерга биринчи қор тушди.

Оқбўйин ёмғир нималигини билади, туманни кўрган, лекин бунисига ақли етмади. Исаб кўрди, ялаб кўрди... кейин кўникди. Илк қор қувончидан у ҳам бебахра қолмади. Ҳовлида Расул билан роса тўполон қилди.

Бироқ кечга бориб юраги ўз-ўзидан безовта бўла бошлади. Уйин кўнглига сиғмай, бўйнига осилган Расулни силтаб ташлади, кўп тирғалмай нари тур, шусиз ҳам кўнглим сиёҳ. Расул қорда чўзилиб ётаркан, унга ҳайратомуз тикилди. Итти биринчи марта ўта безовта ва жомсарак ҳолда кўраётган эди. Оқбўйин ошириб юборганини сизди шекилли, қўлини оғритмай тишлади, юз-кўзини ялади. Ярашувдан сўнг бола уни чанага қўнди. Аввал ҳовли юзида учушди, кейин кўчага чиқушди. Бошда бу юмуш Оқбўйинга ғалати туюлган бўлса-да, сўнг-сўнг жуда қизиқиб қолди. Расулнинг майлига бўйсуниб, болаларнинг кўзини ўйнатиб, қишлоқ кўчаларини бир айланиб чиқди. Эвазига бир чангал қанд билан сийланди.

Кечки овқатдан кейин Оқбўйин одатдаги жойига — дераза тагига узала тушди. Қор юмшоқ, ҳаво илиқ эди. Оқбўйин кўзларини бир нуқтага тикканча, ичкаридан эшитилаётган шовурга қулоқ тутиб ётаркан, бирдан сергак тортди. Устига кўнган қорни слякиб ташлаб, оёққа қалқиди. Нафасини ичига ютиб, қулоқларини динг қилди. Кўп ўтмай чўзиқ улиш овози яна такрорланди. Оқбўйин итникига ўхшаб-ўхшамай кетадиган бу нидо

замирида юракка ваҳима солувчи нимадир борлигини илгар-илғамас, қишлоқ итлари жазавага тушиб қолшди. Оқбўйин бошини бир ён қийшайтириб, итлар овозига диққат қиларкан, уларнинг овозида безовтадик сизди. Бунга сари гоҳ аниқ, гоҳ элас-элас эшитилаётган овоз эгаси тасавурида ғаройиб ва даҳшатли махлуққа айлана борди. Қўрқув билмас юрагига қизиқиш оралади. Шу қизиқиш ҳалпида девор ошди. Куча ва даладан ўқдек учиб ўтиб, тепаликка интилди. Чор атрофга аланглаб, ҳавони искади. Қор ҳидидан бўлак ҳидни туймай, норози гингшиди. Шу дам ҳазин улиш яна қайтарилди. Оқбўйин унинг қайси тарафдан келаётганини англаб улгурмай, кун ботиш томондан яна бири қулоққа чалинди. Дашт оппоқ қор, Оқбўйин икки қишлоқ оралиғидаги дўнгда қорайиб турган шарпани базўр-илғади.

У ўша томонга югурмоқчи бўлган жойида беихтиёр тўхтади. Қорани Олапар деб ўйлади, шунингдек, дов тўкиб боришга ўзини ҳақсиз сизди. Нимага деганда, дўнгликдан нарёғи Олапарга дахлдор. Бу ҳақда Олапар ўтган гал ўта жиддий бир тарзда огоҳлантирганки, унинг ўша пайтдаги ҳолати ҳануз Оқбўйиннинг кўз ўнгида, эсласа, эти жунжикади.

Икки ҳафтача бурун сутдек ойдин тушларнинг биринда Оқбўйин ўз тасарруфидаги ерларни айланиб юриб, тасодифан отасига дуч келиб қолди. Олапар дўнгда қир тарафга тикилганча чўнқайиб ўтирган экан. Оқбўйин аввалига эътибор бермади. Қуриган оққурайлар оралаб дўнгликка жўтариларкан, тўсатдан миҳлангандек қотиб қолди. Қайси кўз билан кўрсинки, қаршисида ўзи ўйлаганчалик жўнгина ит эмас, баҳайбат махлуқ савлат тўкиб турарди. Жисми гўё пўлатдан жўйилгандай, ҳар мўйидан куч ёғилади. Кўзларида эса на вазаб, на адоват — жиддий осойишталикдан ўзга нарса акс этмасди. Ўз кучига беҳад ишонган жониворгина мана шу тарзда хотиржам боқа олади... Оқбўйин олға бориш-нияям, чекиниш-нияям билмай турганида нотаниш итнинг жиддий нигоҳларида, кимсан, бу ерга қандай келиб қолдинг, деган маънони ўқди. Бу хил сокин ва босиқ муомала камдан кам итнинг қўлидан келади. Бундай дамларда аксарият итлар дарҳол пўписага ўтади, кучи етса-етмаса ҳамла қилмоққа тиришади.

Оқбўйин табиатан оғир эмасми, жиззакилик қилмади, калта акиллаш билан жавоб қайтарди. Нотаниш итнинг каломи уникидан ҳам қисқа бўлди: «Вов!» Бу тарздаги мулоқот одамларга бир хил туюлса-да, овоз-

нинг баланд-настлигига қараб, турли маънони англа-тади. Дейлик, агар ит бошини хиёл қуйи эгиб, вов деса, қани, жўнаб қол, деган ифодани билдиради. Ёҳуд, кўк-ка тумшуқ чўзиб, шу хилда ҳурса, қани, яқинроқ кел, турқингни бир кўриб қўяй, дегани бўлади. Шундан сўнг бир-бирига яқин келиб, обдон исканишади. Бу ва-зият ўта хавфли, бирон томон жиндек қўполликка йўл қўйса, тамом — ўртада нақ қирғинбарот юз беради.

Ҳайтовур, улар ўртасидаги бу ҳолат тинч ва осойиш-та ўтди. Табиий, томонлар қон-қариндошлигини билиш-мади, аммо куч-қувватда бир-биридан асло қолишмас-лигини англашди. Шунинг учун ҳам Олапар ҳиссиётга эрк бермай, дўнгдан нарига ўтиш яхшиликка олиб кел-маслигини босиқлик билан англади билдирди. Бу би-лан қаноатланиб қолмай, ер тирнаб белги ясаркан, туп-роғини бу томонга сочди. Оқбўйин ҳам ризолик алома-тида тирналган ерга панжа ботириб, у тарафга тупроқ тўзғитди.

Шундан кейин улар тинчгина айрилишди. Дўнгнинг учдан икки қисми Олапарнинг чекига ўтди.

Ҳозир Олапар дўнгликнинг ўзига тегишли томонида турарди. Ҳовлиқишу жазавага тушишга асоси қолмаган Оқбўйин ноилож ерга чўкаркан, бирдан сергак тортиди. Энди кўланка иккитага айланган ва улар дўнгнинг бе-риги бетида ғамирлашарди. Буни кўргач, Оқбўйин улар томон ўқдек учди, ярим йўлга етмай, ҳали ўзи учун бутунлай нотаниш бўлган бўри ҳидини туйди. Ажабси-ниб тўхтади. Ҳавони қайта-қайта искади. Йўқ, бу Ола-парнинг ҳиди эмас. Унда ниманики бўлди экан? Оқбў-йин югуришда давом этаркан, азбаройи ғазаблангани-дан, жиддий хатога йўл қўйди, яъни одатига хилоф ра-вишда ҳурди. Турган гап, бўри зоти итнинг қанақали-гини овозига қараб биледи. Куч жиҳатдан устун бўлган итга ҳеч қачон рўбарў келишмайди. Уларнинг маккор-лигиям шунда. Ёвузлиги туфайли ҳужум қилса, мак-корлиги туфайли жон сақлайди.

Оқбўйин сойга эниб, ялангликка кўтарилганда, дўнг-да жон асари кўринмасди. У чопиб бораётган жойида баланд-баланд сакраб, теваракка аланглаганча рақиб-ларини қидирди ва қир томон йўртиб кетаётган икки қорани кўрди. Йўлни ўша тарафга солди. Етолмади. Бўрилар қир ошиб, кўздан йўқолдилар.

Шундан эътиборан, Оқбўйиннинг нотинч ва беҳало-ват тунлари бошланди. Бўрилар кунда бўлмаса-да, ку-наро қишлоқ томон энишар, бир кечаси эса икки бир-

дай ити бор қўтондан уч-тўрт қўйни бўғизлаб кетишди. Оқбўйин ўзи сезмаган ҳолда даштнинг ҳақиқий қўриқчисига айланди. Ҳар кеч деразадан шуъла сўнар-сўнамас, даштга чиқиб кетар ва тонг азонда бир аҳволда қайтар эди. Ҳовлига кириши билан дераза тагига келар, нафасини ичига ютиб, ичкарига қулоқ тутар ва Расулнинг бир маромда пишиллашини эшитгандан сўнггина кўнгли хотиржам тортиб, пинакка кетарди.

Оқбўйин бўрилар билан қувлашавериб, уларнинг йўлбошчисини яхши таниб олди. У Қарим подачини қон қақшатган ўша йирик Елдор бўри эди. Маккорликда унинг олдига тушадигани йўқ эди. Рақибини чалғитиш учун у шундай ҳийлалар ўйлаб топардики, оқибатда, Оқбўйин лақиллаб қолаверарди. Масалан, бўрилар қўтон оралаган кеча Елдор энг эпчил шерикларидан бирини Оқбўйинга рўпара қилиб қўйди-да, қолганлари билан сувсиз сой ўзанидан писиб келиб, бир неча совлиқни тинчтиб кетди. Бу пайтда Оқбўйин қирдаги бўри билан андармон эди...

Оқбўйиннинг бўриларга нисбатан ғзаби бошда шунчаки ўчакиш тўфайли эди. Қачонки, жар тубида эшак жасадига дуч келгандан кейингина унда нафрат уйғонди. Қуни-кеча фермахона теварагида ўралашиб, молларнинг нишхўрдига қаноат қилиб юрган бу беозор, бешиён жониворни хомталаш кўриб, дастлаб ғоят ҳайратга тушди. Негаки, умри бино бўлиб ҳали бирон тирик жонни бу аҳволда кўрмаган эди. Бошию қовурғаларини демаса, шўрликдан ҳеч вақо қолмабди.

Оқбўйин жасадга яқин келмай, унинг атрофини айланаркан, бўри ҳидини илғаб, баттар таажжубланди. Ишонгиси келмай ғингшиди. Шу чоққача бўриларни қишлоқ итлари каби ожиз ва кўрқоқ санаб келарди. Кўрдик... у ўзга ҳид истаб, ҳарчанд искаланмасин, бўри ҳидидан бўлак ҳид ололмади. Қорасини кўриши билан шаталоқ отиб қочадиган рақибларининг йиртқичилигига тўла амин бўлгач, у алам билан увлаб юборди. Тумшуғини кўкка чўзиб-чўзиб увларкан, туйқусдан нигоҳи кўрқув ва даҳшат ифодаси қотиб қолган жасад кўзига тушиб, беихтиёр эти сесканди. Эсида, бундай нигоҳларга кўп бор дуч келган, лекин Маллани ҳисобга олмаганда, бирортасига зиён етказмаган, пўписа билан чекланган, холос.

Тирик жонни Оқбўйин икки тоифага ажратади: бири бешиён жониворлар, одам боласи ҳам шунга киради, улар ҳатто тицлашга арзимади. Иккинчиси — Малла-

га ўхшаш бадхулқ махлуқлар, уларни ё мавҳ этмоқ лозим, ё бўйсундирмоқ. Акс ҳолда ҳуда-беҳуда жиёингга тегавериб, тинчингни бузади.

Эшак, табиий, биринчисига киради. Оқбўйин уни саратондан бери билади. Ёз бўйи қилган беминнат меҳнатни эвазига эгаси уни қиш олди кучага ҳайдаб юборганди.

Оқбўйин хумдай бошини оёқлари устига қўйганича жасадга тикилиб ётаркан, агар ожиз бўлган тақдирда ўзининг ҳам қисмати мана шу тарзда яқун топишини тўла ҳис қилди. Уйга қайтгиси келмай, бўрилар изидан тушди. Қир бағридаги тепаликда излар шу даражада чалкашиб кетган эдики, у қай тарафга юрачини билмай, гаранг-туриб қолди. Чўнқайган кўйи атрофни кузатаркан, тонг ғира-ширасида қоровултепадан пастрга эниб бораётган Олапарни кўрди. Бўрилар келиб, унинг ҳам тинчи бузилган эди...

Елдор ҳар қанча устомонлик қилмасин, барибир Оқбўйин уларнинг йўналишини аниқлашга муяссар бўлди. Бўрилар қирдан жар ичи билан эниб келишарди-да, тепаликда тўхташарди. Хийла тараддуддан сўнггина бирон манзилни қора тортишарди. Уларнинг юриши Олапардан кўра Оқбўйиннинг чекига кўпроқ тўғри келарди. Тунлари узлуксиз давом этаётган бу жангу жадалдан одамлар мутлақо беҳабар, итлар эса огоҳ, аммо кўмакка чиқишга бирортаси ҳам журъат этмасди. Хашаки ит хашаки-да. Бу етмагандек, Қарим подачи ҳануз аҳдидан қайтмаган, Оқбўйинни йўқ қилиш пайида тунлари милтиғига тўнғиз ўқи жойлаб қўйишни канда қилмасди.

* * *

Тунлари бесамар изғишлар жонига тегиб, Оқбўйин йўл пойламоққа аҳд қилди. Табиий, у қурбонлар учун эмас, рақибларининг беҳад сурлигидан, боз устига, қанчалик елиб-югуришига қарамай, осонгина лақиллатиб кетишларидан аламда эди. Оқбўйинда табиий куч, жасорат бисёрликка бисёр эдию, лекин хийла кам, Елдорнинг хилма-хил найранглари олдида довдираб қоларди. Ана шундай кезларда у бутун қувватини овозига беради, яъни бирор тепаликка чиқади-да, чўнқайганча осмонга қараб улайди, Елдорни номарддан олиб, номардга солганча, уни очиқ жангга чорлайди. Турган ган,

Елдор унинг йодонлигидан бўриларча кулади. Гоҳида эса бу хил вазиятдан усталик билан фойдаланади.

Ўтган куни шундай бўлди. Қишлоқ яқинидаги тепаликда тумшугини кўкка чўзиб обидийда қилаётган Оқбўйин туйқусдан жавоб чорловини эшитиб қолди. Аввалига қулоқларига ишонмади. Сўнг нафасини ичига ютиб, вужуди қулоққа айланди. Сал ўтмай нидо яна такрорланди: Овоз келаётган томонни ҳа деганда аниқлайвермагач, Оқбўйин шамолга юз ўгириб, ҳавони искади. Димоғига оқшомда болалар жар ичида ёққан гулхандан қолган куйинди ҳиди урилди. Бир оздан сўнг унинг ўрнини силоснинг ўткир ҳиди эгаллади. Тепа этагидан ўтган йўлдан силос тўла қоп ортилган эшагини қичаб бораётган кўланкага назар соларкан, Оқбўйин норози гингшиди. Қишлоқ томондан журъатсизгина ҳураётган итни тириклайин еб-ютиб қўйгудек эди.

Ниҳоят навбатдаги чорловдан сўнг овоз эгаси Қоровултепадалигини фаҳмлади. Тепагача бўлган масофада чуқур жарлик, паст-баланд дўнгликлардан иборат кенг дашт ястаниб ётарди.

Азбаройи ҳовлиққанидан Оқбўйин сўқмоқни адаштириб қўйиб, тик жарликдан қуйига учиб тушишга бир баҳя қолди. Жар лабида базўр тўхтаркан, қоп-қора бўшлиққа кўзи тушиб, юраги орқасига тортиб кетди. Ортиқча шошқалоқлик яхшиликка олиб келмаслигини англади. Қолган масофани кўпда ўпкасини қўлтиқламай, хийла хотиржам босиб ўтди. Ошиқиб нима қилади, ахир рақибни қочаётгани йўқ, аксинча жангга чорламоқда-ку. Аммо унинг аҳволини ҳам тушунмоқ керак, негаки, чорлов ҳеч қутилмаганда юз беради-да. У бундай бўлишини кутмаган, кутмагани учун ҳам интиқом завқидан юраги тошиб борарди.

Аммо манзилга етиб келаркан, бирдан ҳафсаласи пир бўлди. Не кўз билан кўрсинки, тепаликда уни Елдор эмас, суяклари бузуқ, улкан калласи гавдасига номуносиб, йирик бир махлуқ кутиб турарди. Бутун газаби Елдорга қаратилгани туфайли Оқбўйин тўдадаги бошқа бўриларга нисбатан айтарли даражада адоват сезмасди. Тунлари даштда қора қуюндай изғиб юрадиган тўда орасидан фақат Елдорнигина кўзи кўрар, шунингдек, тўдани ҳаракатга келтирувчи асосий куч Елдор эканини; агар у мавҳ этилса, қолганлари қайтиб бу томонларга доримаслигини ҳис этарди.

Бўрилар кўпчилик бўлишига қарамай, унга юзма-юз келишдан мудом қочишарди. Аслида бунга уларнинг

журъатсизлиги эмас, Елдорнинг тadbиркорлиги сабаб эди. Зўр олдида дум қисишдек итларга хос заифлик бўриларга ҳам ёт эмас. Кекса маккор бўри ҳар қандай тўқнашув ўзининг ҳалокати билан якунланишини, Оқбўйиннинг ўткир тишлари, бўғзига қадалиши билан шериклари тумтарақай бўлишини яхши билади. Боз устига, Оқбўйин табиат сахийлик билан инъом этган кучқудратга эга. Бундай итлар юздан, ҳатто мингдан битта бўлади. Одамлар уларни алоҳида эъзоз ва ҳурмат билан «арслон» ёки «сиртлон» деб атайдилар. Бўри зоти улардан иложи борица узоқроқ юришга ҳаракат қиладди. Елдорнинг сурбетлигига келсак, гап шундаки, Оқбўйин ҳали хом, ҳаётий тажрибаси кам, агар оёқ илдам бўлса, ҳозирча уни истаганча лақиллатиш мумкин. Аммо кейинчалик бу томонларга, яхшиси, доримагани маъқул. Негаки, вақт ўтган сайин унинг содда ақли, темирдек мустаҳкам пайлари сингари тобора пишиб етилиб боради. Ана унда ҳар қандай айёрлик зиғирча иш бермай қолади. Оқбўйин отасидек камҳафсала эмас, Елдор Олапарнинг ана шу камчилигидан фойдаланиб, гоҳи-гоҳида унинг ерларига ҳам бош суқиб туради... Яхшиямки, бўриларнинг бахтига икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамайди. Қайнаса борми?

Қувғинга учраган кезлари Елдор табиатнинг бу қадар тентаклигидан хафа бўлиб кетарди. Мислсиз кучқудратни Оқбўйинга бергунча ўзига бермайдими. Бу не ҳолки, беш бирдай жондор аллақандай бир итдан қочиб юрса. Аслида Елдор табиатнинг бу ишидан нолимаса ҳам бўлади. Табиат куч-қувват бобида Оқбўйинга қанчалик ҳиммат қилган бўлса, маккорлигу тadbиркорлик, зийраклигу ҳушёрлик борасида Елдордан ҳам ўз саҳоватини аямаган эди. Елдор шу хусусиятлари туфайлигина ўз ризқу рўзини териб юрарди. Масалан, у қопқон деган нарсани юз одимдан сезади. Темир исканжа қанчалик усталик билан кўмилмасин, унда ўтириб қолган турли ҳид юзада қолаверади-да. Овчи масаласига келсак, Елдор қадам олишиданоқ унинг қандай одам эканини билиб олади. Хашаки итларни писанд қилмаганидек, ҳавасманд овчилардан ҳам сира чўчимайди. Емон кўргани — сиртлон ит. Агар оёқлари эпчил бўлмаса, бу балодан қутулмоқ мушкул. Шунинг-чун учраб қолса, уларни кучукваччалигидаёқ гумдон қилишга ҳаракат қиладди. Бу дамгача тўрттасини қуритди. Сўнггисини ўтган кўклам бошида даф этганди.

Уша кезлари Ёлдор тўдаси билан тоғда изғиб юрарди. Тунлардан бирида тоғ этагидаги қишлоққа энаётиб, итлар шовқини орасидан ингичка, ўктам овозни илғаб қолди. Сизди. Шу яқин орада бўлғуси кушандаси вояга етмоқда. Агар ҳозир ҳаракатини қилмаса, кейинчалик бу ерлардан қадамини узишга тўғри келади. Тўхтаб, овозга қулоқ тутаркан, қорин ғамини унутди. Шерикларини арчазорда қолдириб, ёлғиз ўзи қишлоққа энди. Итларнинг диққати арчазорга қаратилганидан фойдаланиб, тор кўчага шўнғиди. Қишлоқ маст уйқуда. Келаётган балодан бутунлай беҳабар, овозига зўр бериб акиллаётган қоп-қора кучукваччани у осонгина топди. Аввалига пастак девор оша ҳовлини обдон кўздан кечирди. Кейин енгил сакраб, тошсупа устига тушди. Кучуквачча акиллаганча уй томон тисланди. Ёлдор шошилмай олдинга юрди. Бундай пайтда ошиқишни ёмон кўради. Интиқом дақиқаларини иложи борича узоқроқ чўзишга ҳаракат қилади. Ахир вақти келиб, тенгсиз қудратга эга бўладиган жимитдек вужуднинг қайноқ қонини ҳовлиқмай, ошиқмай ичмоққа нима етсин. Аммо уч-тўрт одим ўтмай, кўнгли андак хатар сезгандек бўлди. Қадамини тезлатди. Кучуквачча уйдан ошхона томонга қочди. Ёлдор икки сакрашда унга етди-да, яғрини аралаш бўйнидан хиппа тишлади. Тишлари орасида нозик суяклар қисирлаб, кучуквачча ангиллаб юборди. Худди шу пайт уй эшиги шарақлаб очилди-да, остонада ярим яланғоч милтиқ тутган одам пайдо бўлди. Ёлдор ўлжасини оғзидан қўймай, яшин тезлигида ҳовлини кесиб ўтиб, деворга сакради. Улгурмади. Милтиқ варанглаб, қўймичига урилган кучли зарбдан кўча юзига ағдарилиб тушди. Ҳартугул оёққа қалқишга куч топти. Қишлоқ итлари эс-ҳушини йиғиб олгунча бўлмай, арчазорга етиб олишга улгурди.

Оқбўйиннинг қишлоғи тоғдан анча берида. Кўклам келди дегунча бўри зоти бу томонлардан оёғини узади. Акс ҳолда у ҳам Ёлдорнинг назаридан четда қолмаган бўларди.

Оқбўйин рақибига етмай, таажжуб оғушида хийла берида тўхтади. Жангга чорлаган шуми ё бошқасими деган хаёлда теварак-атрофга кўз югуртирди. Оғир тун пардаси остида мудраётган даштда бегона қорани илғамагач, фурсатни қўлдан бой бергиси келмай, дарҳол хужумга шайланди. Бироқ рақибни аллақачон тепадан энган, ортига қарай-қарай дашт бўйлаб йўртиб борарди. Уларни кам деганда юз эллик одим масофа ажратиб

турарди. Оқбўйин оёғига зўр берди. Шу тобда у йиртқишлик майлига берилган, азбаройин интиқом ўтидан ёнганидан кўзига жондордан ўзга нарса кўринмас, тезроқ рақибига етишу томоғидан хиппа бўғиб, жон талвасасида типирчилашини томоша қилишдан бошқасини ўйламасди. Аммо қанчалик ҳаракат қилмасин, оралиқ масофа қисқарай демасди.

Бўри йўлни ўнгга солиб, қир томон қочди.

Улар шу тарзда қувлашиб, биринчи, иккинчи, ниҳоят учинчи қирни ҳам босиб ўтдилар; лекин оралиқ деярли ўзгармади. Оқбўйин жон олиш қасдида ҳарчанд уринмасин, рақиб ҳам жонини асраш ғамида ундан жадалроқ ҳаракат қиларди.

Учинчи қирдан нарисини Оқбўйинга нотаниш жойлар. Оқбўйин у томонларда бирор марта бўлмаган. Шунингчун қадамини секинлатиб, харсангтошга етганда тўхтади. Бир оз нафас ростлаб изига қайтди. Иккинчи қирга етмай рақибни ортидан қолмай келаётганини пайқади. Қайрила солиб яна қувлади. Бу сафар тўртинчи қир этагигача қувлаб борди. Кейин бу ҳол яна бир бор такрорлангач, Оқбўйин тағин ҳийлага йўлликқанини англади. Юраги ҳадик олиб, қишлоқ томон шамолдек елди. Аммо у кечиккан, Елдор шериклари билан товуқбоқарнинг эчкисини аллақачон тинчитиб бўлганди. Оқбўйин уларга жерда дуч келди. Қорни тўқ рақиблари, одатдагидек, у билан пачакилашиб турмай, жар ёқалаб қочиб қолишди. Оқбўйин биринчи қирда қолиб, аламиндан саҳаргача увлаб чиқди.

Тонгга яқин қишлоққа энаркан, фермахона ёнидан ўтаётиб, Оқбўйин бирдан ҳушёр тортди. Эшикда тимирскиланиб юрган Қарим подачи уни кўриб уйчадан милтиқ кўтариб чиққанди. Эгасидан пишанг олган каттакон ола ит (Малланинг ўлимидан сўнг подачи уни кўшни отардан олиб келганди) вовуллаганча унга томон югуриб келарди. Оқбўйин унга эътибор бермай, сўлга бурилди-да, ўқ етмайдиган жойгача йўртиб бориб, сўнг бамайлихотир йўлида давом этди. Оғзидан ўт пурковчи қора калтак узоқдан хавфсиз эканини у аллақачон фаҳмлаб етганди.

Қарим подачи итнинг йўлига астойдил кўз тикмаётган бўлса-да, жонини олмоқдан асло воз кечмаган эди. Кўр эмас, Оқбўйиннинг хатти-ҳаракатларини кўриб, билиб турарди. Билгани учун ҳам ич-ичидан зил кетар, шундай бир ит ўзиники бўлмаганидан юраги куйгани куйган эди. Ҳозир ҳам Оқбўйиннинг ортидан ҳавас би-

лан қараб қоларкан, акиллай-акиллай изига қайтиб, оёғи остида ўралиша бошлаган итининг биқинига жаҳл ва зарда билан тегиб юборди. Ит вангиллаганча фермахона ортига қочди. Подачи қолган аламини ёғоч охурни сузиб синдирган буқадан олди — курак икки бўлак бўлгунча савалади.

Оқбўйин хавfli жойдан узоқлашар экан, дафъатан хаёлига келган ўйдан сергак тортди. Ёлдорнинг изидан бекордан бекорга изғийвермай, бирор пана-пастқамда пойлаб қўлга туширса-чи?! Ана Қарим подачи уни қанчалик ёмон кўрмасин, бирор марта ортидан қувлаганини эслаёлмайди, доим мушукдай пойлагани пойлаган.

Оқбўйин айнан шундай фикр юритмаган бўлса-да, подачининг ҳаракатлари сабаб, рақибини қувлаб юрмай, пойлаб қўлга туширмоқ лозимлигини англаб етди. Қаерда пойлашни эса у яхши билади. Айниқса, том бошида тарғил мушукнинг қилиғини кузатгандан сўнг, фикри яна қатъийлашди.

Мушукка у тасодифан алаҳсиди. Ўша куни қоринни тўйдириб, офтобрўяда чўзилиб ётганди. Сомонхона ёнида чумчуқ пойлаётган тарғилга кўзи тушиб қолиб, қизиқсинганча унинг ҳаракатларини кузата бошлади. Томнинг нишоби ҳовлига қарагани учун ундаги нарсалар яққол кўзга ташланиб турарди. Оғилхона томидаги ничан ғарами ёнида донлаб юрган чумчуқлар мушукни сезмай қолишди. Тарғил ўқдек отилиб, улардан бирини тутиб олди. Икки соат ичида бу ҳол яна такрорланди...

Эртаси у чироқ ўчишини кутмай даштга чиқди-да, ҳеч қаёққа алаҳсимамай, йўлни катта жарга солди. Узун жарлик бу ерда иккига бўлиниб, бир учи қирга бориб тақаларди. Ёлдор тўдасини худди шу жар ичи билан бошлаб келарди-да, шу атрофдаги тепаликлардан бирига кўтарилиб, бир муддатлик кенгашдан сўнг бирон манзилни қора тортарди.

Оқбўйин жар тубидаги қалин юлғунзорга яқинлашаркан, кўз остига олиб қўйган ерида Олапарни кўриб ҳангу манг туриб қолди. Кейин норози ғингшиб, тажовузкорона ириллади. Олапар калта акиллаш билан мақсадини англагач, унга нисбатан жиндек меҳри ийиб, иккинчи бор ғингшиди. Бу сафарги ғингшиши ҳам эркаланиш, ҳам зорланиш оҳангига йўғрилган бўлиб, у Ёлдордан шикоят қилган эди. Олапар ҳам худди шу тарзда жавоб қайтаргач, иккиси бир муддат искашдилар. Сўнг Оқбўйин унинг ёнига чўзилди. Ортиқ бир-бирлари билан иши бўлмай, тор сўқмоққа тикилиб қолишди.

Шу тариқа, улар дўстлашди. Уларнинг тотувлиги вақтинча эди. Негаки, Олапар ақлли ит, бундай пайтда ишончли шерик зиён қилмаслигини яхши билгани учун ноилож рўйхушлик берганди. Бошқа вақт уни яқинига ҳам йўлатмаган бўларди. Вужудидан куч ёғилиб турган бу навқирон ит унга сира ёқмасди. Нимага деганда, у бошқа итлар каби ялтоқланмас, жойи келса, ҳақини талаб қилишдан ҳам қайтмасди. Ким билади, эрта-индин... Бу тентакдан ҳар нарсани кутиш мумкин.

Олапар кўз қирида шеригини кузатаркан, ичида унга нисбатан ҳасадга ўхшаш нимадир туйди. Қулоғидан ғарчча тишлаб олишдан базўр ўзини тийиб, тагин йўлга кўз тикди.

Тун ярмидан оққанда Олапар тўсатдан безовталаниб қолди. Оқбўйин унинг нимадан хавотирдалигини бошда тушунмади. Теваракка аланг-жалаңг боқиб, нима гап деган маънода секин ғингшиди. Олапар қулоғини динг қилганча юлғун новдаларининг тебранишини кузатар ва тинмай ҳавони искарди. Шундагина Оқбўйин қарши томондан эсаётган шамол йўлини ўзгартирганини пайқади. Мабодо Ёлдор уларнинг ҳидини олса, ўлақолса, бу томонларга йўламаслигини Олапарнинг хатти-ҳаракатига қараб англади. Олапарнинг безовталиги мана шундан эди.

Ниҳоят бебош шамол тагин йўналишини ўзгартириб, қаршидан эса бошлади. Олапар тинчланди, ҳатто Оқбўйинни беозоргина тишлаб қўйди. Пистирмада ётганда шамол асосий рол ўйнашини Оқбўйин шундагина билди. Олапарнинг тишлашини кўпда ёқтирмай, кўнгилга оғир ботмайдиган тарзда ириллаб, сал нари сурилиб ётди.

Орадан икки соатлар чамаси вақт ўтгач, шамол жондор ҳидини олиб келди. Ҳидни илғашлари билан ҳар иккиси ҳам сингиб кетгудек ерга қапишдилар. Пахмоқ жунлари ҳурпайиб даҳшатли тусга кирди.

Кўп ўтмай муюлишда Ёлдор кўринди. Ортидан бўйбастига қараб яна тўрт шериги қатор келишарди. Афтидан қоринлари хийла тўқ шекилли, қадам олишлари ланжроқ, ҳатто узоқ-яқиндан эшитилаётган ҳамжинсларининг увлашларига ҳам кўпда эътибор беришмасди. Саф охирида келаётган жуссаси кичикроқ бўрининг нимадандир бетоқатланишини ҳисобга олмаганда, тўда тинч ва сокин вазиятда олға силжирди.

Аммо пистирмага етмиш-саксон одим қолганда Ёлдор кутилмаганда сергак тортди. Тўхтади. Чўнқайди.

Тумшугини кўкка чўзиб, искаланди. Утган куни Оқбўйинни аҳмоқ қилган суяги бузуқ бўри унга бақамти келгач, иккиси нима ҳақдадир узоқ кенгашдилар. Сўнг-ра шамолда ваҳимали шовуллаётган юлғунзорга тикилганча туриб қолишди. Уларнинг нимадандир ҳадик олгани аниқ эди.

Ииртқишлар табиатан жуда бардошли бўлишади. Ана шу хусусиятлари туфайлигина улар кўпинча ҳаётларида хавф-хатардан асраб қолишади. Озгина шошқалоқлик ёки эҳтиётсизлик ҳамини билан тугайди. Ёлдор кўнгил безовталигини аниқ идрок этолмагани учун ҳам сабр қилишга қарор қилганди. Бу ерда ақлидрокдан ҳам кўра сабр-тоқат кўпроқ иш беради. Юлғунзорда мабодо овчи бекинган бўлса, барибир ўзини билдириб қўяди. Ёлдор буни кўп синаган. Агар ит бўлса, агар шунга журъати етса, ҳадемай ириллаганча югуриб чиқади. Кўпол бу жониворлар кутишдан кўра қутқу солишни афзал билишади. Аммо Ёлдор бу гал адашганди. Адашгани шундаки, у Олапарни хаёлидан чиқарганди. Юлғунзор Олапарга эмас, Оқбўйинга яқинлиги туфайли ҳатто ҳуришга эринадиган Олапарнинг бу ерга келишини тасаввурига ҳам сиғдирилмасди.

Тўғри, у бекорга вақт йўқотмай, юлғунзорни айланиб ўтиши ҳам мумкин эди. Унда кўнглига шубҳа солган хатар жумбоқлигича қолиб, кейин юраги гаш тортиб юради. Бундан ташқари, яна ўтиб-қайтиши бор. Агар хавфни бугун аниқламас экан, эртага бу ерларга қадам босмоқни ўйламаса ҳам бўлади. Чунки бир хавфланган жойдан иккинчи бор ўтишда, ҳадик ва қўрқувдан бўри зоти хийла эт ташлайди. Бахтга қарши шамол ҳам унинг зарарига ишламоқда эди.

Шу дам жуссаси кичикроқ ёш бўри бетоқатланиб олдинга ўтганди, Ёлдор юмма талаб берди. Шериги эса бебошнинг елкасидан ғарчча тишлаб четга улоқтирди. Одобсизлиги учун бошлаб таъзирини еган шўрлик фингший-фингший жойига бориб турди.

Ёшлик — гўрлик деб бежиз айтилмаган. Айни пайтда Оқбўйин ҳам ўзини зўр-базўр тийиб турарди. Агар қаватида Олапар ётмаганида, у аллақачон ҳужумга ўтган ва ҳар галгидек бесамар қувлашлар билан тонг оттирган бўларди.

Ниҳоят Ёлдор жойидан қўзғалди. Юлғунзорда хавф йўқлигига имони комил ҳолда олдинга юрди. Ёш бўри унинг ортиқча эҳтиёткорлигидан кулгандай ушлаб қўйди.

Тепаликка олиб чиқадиган сўқмоқ шундоққина ит-

лар яширинган жойдан ўтарди. Мушаклари таранг тортилган Оқбўйин шеригига қараркан, унинг ошиқмаётганини кўриб, ҳайрон бўлди. Агар бу ҳол яна бир дақиқа чўзилса, у ортиқ бардош беролмаслигини сизди. Ҳайтовур, Олапарнинг қадди ердан бир эйлик узилди. Азбаройи зўриққанидан пайлари бўртиб, елкасига тегиб турган юлғун йовдаси титраб кетди. Бу орада Елдор жуда яқин қелиб қолган эди.

Оқбўйин сакрамоққа энди чоғланган ҳам эдики, олдинроқ ҳаракат қилган Олапар уни туртиб ўтиб, Елдорга ўқдек ташланди. Оқбўйин сал нарида саросимада туриб қолган бўрилардан бирига ҳамла қилди. Бу ўша — суяги бузуқ улкан бўри эди. Рақибни ҳарчанд чап беришга ҳаракат қилмасин, бўғзини Оқбўйиннинг ўткир тишларида асраб қоломлади. Ит зумда унинг бўғзини ёриб ташлади. Оқбўйин ерда чўзилиб қолган бўрига қайрилиб боқмай, иккинчисига ташланди.

Ота-бола юлғунзорда уч бўри жасадини қолдириб, икки бўрини қиргача қувлаб боришди.

* * *

Учинчи қордан сўнг ҳаво хийла юмшаб, ҳафта ўтмай тизза бўйи қордан асар ҳам қолмади. Қиш ўртаси бўлишига қарамай, кутилмаганда кунботишдан эсган илиқ шабададан ер селгиб, даладашт нимяшил тус олди. Ҳавода кўклам ҳиди анқий бошлади. Аммо бу ҳолдан болаларни демаса, катталар мутлақо қувонмади. Негаки, ҳаво шу тарзда яна уч-тўрт кун туриб берса, довдарахтлар ёппасига гулга кирадию, навбатдаги қордан сўнг ҳаммаси ер билан битта бўлади. Кўпчиликнинг тирикчилиги бордаги мева-чева билан. Аммо ҳавонинг кескин илиши одамларга таъсир этмай қолмади: магазин олди ёш-яланглар билан гавжумлашди, чоллар жувозхона қошидаги одатдаги жойини эгалладилар, кампирлар урчугнию пўстагини судраб уйдан супага кўчдилар. Болаларни-ку, қўяверинг, шумтакалар даладан бери келмай қолишди. Оқбўйиндан бўлак жамики тирик жон илиқ офтоб нуридан баҳра олмоқда эди.

Шу кунларда Оқбўйин мўъжазгина ёғоч уйчасида, қалин тўшалган похол устида дард азобини тортиб ётарди. Юлғунаордаги зафарни эвазига у Қарим подачи томонидан тўнғиз ўқи билан сийланганди. Пирик питра ўнг елкасини титиб юборганди.

Юлгунзор воқеасидан кейин Оқбўйиннинг шухрати кутилмаганда ошиб кетди. Ҳаммасига Мамаражаб жувозкаш сабабчи. У ҳафта, ўн кунда бир Тошлисойга қатнаб турарди. Тошлисойликлар бошқа экинлар қатори зигир, кунжут ҳам етиштиришади. Тутиган жўралари жувозкашни йил-ўн икки ой зигир билан таъминлаб келишади. Албатта, текинга эмас, аммо бозор баҳосидан анча паст, бунинг устига мағзи тўқ, сиқсанг, ғарчча ёғ чиқади. Хуллас, қишда нима кўп, тўй кўп. Тўй оши зигир ёғсиз бўлмайди. Мамаражаб жувозкаш зигир умидида тонг саҳарлаб йўлга чиққанди. Катта йўлдан айланиб юришга эриниб, от бошини сўқмоққа бурди. Аслида доимо қатнайдиган йўли шу эдию, лекин қиш кезлари жар оралаб, дашт оралаб юришдан ўзини тийиб келарди. Бу сафар нима фалокат босиб, шу йўлдан юрмоқ истаб қолганига ҳануз ақли етмайди. Жарга етмай тонг бўзаради, ойдин кунда даштда жондор нима қилади, деган ўйда юлгунзорга қадам кўяркан, шу атрофда ўралишиб юрган Оқбўйинга кўзи тушиб, янада дадил тортди. Аммо юлгунзорга кирар-кирмас бирдан оти тайсаллаб қолса бўладими. Индамаса, изига бурилиб қочадиган. Агар жувозкаш итни кўрмаганида, отнинг раъйига қараган бўларди. Ҳозир эса қаҳри қўзиб кетди. Келиб-келиб итдан хуркасанми, ҳаром қотгур, дея отни аччиқ қамчи остига олди. Таёқ жонидан ўтган шўрлик жонивор пишқира-пишқира ноилож олдинга юрди. Отнинг қилигидан жаҳли чиққан жувозкаш уни мақтаб сотган Абдужалил қовчунни ҳам, унинг гапларига лаққа тушган ўзини ҳам чангитиб сўкиб бораркан, дафъатан кўзи тушган манзарадан эси оғиб қолаёзди. Қайси кўз билан кўрсинки, бир эмас, уч бўри чўзилиб ётарди. Албатта, жувозкаш уларни тирик гумон қилди. Шу сабаб, беихтиёр иштонини хўллаб қўйди. Узоқ йили даштда бўриларга ем бўлган қайнисининг фожиаси хаёлидан чақмоғ янглиғ ўтаркан, кўзига кенжа невараси кўриниб кетди. Уни қайтиб кўролмаслигини ўйлаб, бўзига йиғи тикилди. Қалимага тили келмай, валдир-вилдир қиларкан, йиртқишларнинг ҳаракатсиз ётганини сезиб ҳушёр тортди. Кўз ўнгини босган кўкиш туман тарқаб, у қор устидаги қон изларини, бўрилар танасидаги жароҳатларни кўрди. Шунда ҳам яқинроқ боришга юраги бетламай, от бошини ортга бурди. Ҳозиргина, жувоз ҳайдамай мен ўлай, зигир мой емай одамлар ўлсин деб турган одам, энди расво бўлган иштонидан бош-

қасини ўйламасди. Бўриларни ўлик кўрганидан худога минг карра шукрлар қиларди.

Мамаражаб жувозкаш йўл-йўлакай Қаҳҳор овчи эшигини қоқмасдан ўтолмади. Ахир кўргани ҳазилакам воқеа эмас, буни бировга айтмасдан бўларканми! Гап орасида, юрибсан-да, овчиман деб, суриштириб келса бир итчалик чоғинг йўқ, дея Қаҳҳор овчини чақиб олишдан ҳам қайтмади. Уйига етгунча яна беш-олти кишидан «суюнчи» олди. Қаҳҳор овчи итга менгзалишидан хафа бўлиб турмади. Бошқа пайтда-ку бу гапи учун чолнинг ёқасини йиртган бўларди-я, лекин ҳозир бунақа паст-баланд гапларга эътибор бериб ўтиришнинг вақти эмасди. Чолнинг қораси ўчиши билан юлғунзорга жўнади. Йўлда бўри терисидан тушадиган фойдани хом-чўт қилиб, димоғи чоғ бўлди.

Бу ёруғ оламда овчи халқидек ҳангоматалаб одам кам топилади. Қаҳҳор овчи териларни ортмоқлаб қишлоққа қайтаркан, кўринганга Оқбўйинни тарифу тавсиф этиб борарди. Оқшом Эркин пучуқнинг маслаҳат ошида ҳам жағи тинмади. Мамаражаб жувозкаш уни маъқуллаб турди. Гурунгда ит эгасининг қанчалик баҳри-дили очилган бўлса, Карим подачиники шунчалик хуфтон тортди.

Охири бўлмади, қарасаки, Қаҳҳор овчи ҳали-вери тинадиган эмас, подачи бурчакдаги печка қаватида иссиқ ва мақтовдан терга ботиб ўтирган ит эгасига шум қараш қилиб, овчига юзланди.

— Қаҳҳорвой, ишқилиб, тери яхши пул бўлдими?

— Бир нави. Нима эди?

— Ҳаммасини чўнтакка урган чиқарсан?

— Нима, кўчага ташлаб қўйишим керакмиди?

Карим подачи жавобга шошилмади. Болишни биқинига тортиб ёнбошларкан, қаншари остидан унга кинояномуз тикилди.

— Кўчага ташлама, увол бўлади. Лекин тери пули ит эгасига тегишли эканини унутганинг чатоқ бўпти. Ҳеч бўлмаса, унга улуш беришинг керак.

Даврага сукумат чўкди.

— Майли, биз рози.

Уртада ўт чиқариш пайида турган подачи ит эгасининг бу гапини эшитиб, афти тиришди. Нордонроқ гап айтмоқчи бўлиб сўз қидираркан, орага Мамаражаб жувозкаш суқилди.

— Унда тери пулида менинг ҳам ҳақим бордир-а,

Каримбой? Ахир уларни биринчи бўлиб мен кўрдим-ку!

— Бўлмасам-чи,— деди подачи қутқули оҳангда.

— Ҳай, унда биз ҳам кечдик, олган пули ҳалоли бўлсин,— жувозкаш шундай дея Карим подачи томон ўтирилди.— Сиз, Каримбой иним, буйтиб йўқ ердаги гапни ковламанг, уят бўлади. Гўнг титмоқ товукқа ярашади. Юрак ютиб борибдими, қандини урсин. Мана, биз яқиниғаям йўлламадик-ку...

— Энди сиз... аёлмижоз одамсиз-да, бобой,— деди подачи кулиб.— Ҳеч замонда эркак кишиям ўлган жондордан кўрқадими?

— Тил қурғур бесуяк, оғизга келганини алжиманг, иним,— деди жувозкаш оғриниб.— Шу-у, сизга қараб туриб фикр қилсам, Содиқбойни ити сиздан эслироқми, дейман...

— Менгзаманг, бобой!

— Унда сиз ҳам оғизга сал эга бўлинг! Тенгқурингиз эмасман! Кўп олдида буйтиб беҳурмат қилманг.

— Ақлини-ку билмадим-а,— дея гапга аралашди Содиқ ака,— лекин содиқликка содиқ. Расул деган улимизга кўп қаттиқ меҳр қўйган, жонивор. Етар жойини бўлак демасак, иккиси доим бирга. Қачон қарама, етаклашиб юради. Тунов кунни нега молди тагини тозаламадинг, деб улди озгина буровга олувдим, ириллаб тарафини олиб қолса бўладими. Болага қўл кўтарсам, оладиган шашти бор. Кўрқдим уришга.

— Унақа итни баҳридан кечинг, Содиқвой,— деди Эркин пучуқ.— Ҳар мўйи тиллага тенг бўлсаям, кечинг баҳридан. Кўнгил бўшлиқ қилманг, охири ёмон бўлиши мумкин. Ҳозир мен сизга бир воқеани айтиб берайину хулосасини ўзингиз чиқаринг. Шаҳарда бир нўғай ошна бор. Ҳов бирда, катта улди тўйида ичиб олиб, ажаб бир қилиқлар қилган норғул йигит-чи. Ана ўша. Жўрам итга жуда ишқивоз эди. Бир немис овчаркаси бўлгичи эди. Одамдай эсли, келвати нақ эшакдай келарди. Шу денг, бир кунни ошнама уйига кўпроқ отиб борибди. Узиям кўп ичарди, даюс. Ичиб олиб нуқул қўшиқ айттарди. Уша кунни хотини шўрликнинг кайфи бузуқроқ эканми, ошнама бир-икки силкибди. Турткилаб-сурткилаб уйга олиб кирмоқчи бўлибди. Жўрам ҳам кўнмабди, хотини қистаб қўймабди. Орада елкасига бир-икки мушт туширибди. Нарёқда кучуги ётган экан, хотин эрига қўл кўтарган ҳамон сакраб туриб, шаппа томоғидан опти. Эганг ўлгур ит кишига аввало меҳр қўйма-син, меҳр қўйдими, қаттиқ қўяди.

— Хотиндан гажир. Хотин нима бўлди?

— Нима бўларди, балнисага етмай узилди. Ошнам итни чивақлаб ташлади. Мана шунақа гаплар.

— Итни дўст деймизу, лекин минг қилсаям, ҳайвон-ҳайвон-да.

— Бунақа экан, ит асраб нимага керак?

— Ие, ҳамма ит бир хил деб ўйлайсанми? Мана, ўзимизнинг кўпаклар, бирор гап бўлса, думини қисиб қочишдан бошқасига ярамайди.

— Лекин Содиқники сара ит...

— Содиқвой, ҳалиги гапингиз чин бўлса, бу итни тезда йўқотинг. Урнига ювошроқ кўпак асранг. Айтиб бўладими, тагин...

— Ҳақ гап...

— Йўқотиб нима қилади,— деди Қарим подачи гапга суқилиб.— Ундан кўра менга берақолсин.

— Тушингизни сувга айтинг,— деди ит эгаси тумшайиб.

— Бекорга ҳаром қотмасин, дейман-да, ука.

— Ким экан ўша ҳаром қотирадиган?

— Хидир хира қўзғоладиган вақт яқинлашяпти.

— Тегиб кўрсин!

— Чиранма. Қўлида қоғози бор унинг. Бет бўламан деб тагин мелисага тушиб юрма.

— Қоғозини оғзига уриб, кетига телиб ҳайдарман.

— Кўрамиз.

— Менга қаранг,— ит эгаси подачига қаттиқ тикилди.— Қоғози бор ўша номард нега сизнинг итингизга тегмайди, а? Ё итингизди шохи борми? Балки ойн бордир? Ё ҳар сафар томоғини мойлаб юборасизми?

— Менинг итим колхоз мулкини кўрийди, нодон.

— Нима, менжи аммамнинг чорбоғини кўрияптими? Кечалари даштдан бери келмайди. Гир айланиб қишлоқни кўрийди. Уч бирдай жондор бунинг исботи. Қоғози бор ўша укагарга бу гапларни айтсак, тушунар, ахир. Қалласи бордир, ҳўл-қуруққа баробар ўт қўймас. Гапинг сирасини айтсам, ҳадигим сиздан. Биладан, анчадан буён тиш қайраб юрибсиз. Тагин уялмай-нетмай менга бер деганингизга ўлайми!

— Сен бола, кў-ўп аччивумни кўзитма!— ғазабдан подачивинг раинги бўзариб кетди.— Суриштириб келсак, ўша ахта бўлғир кучугингни бўйнида итимнинг хуни бор. Отиш кам, этини нимталасам, арзийди. Худо насиб этса, бу ишни қиламан ҳам.

Содиқ ака бошмалдоғини бармоқлари орасидан чиқариб, қўлини подачи томон чўзди.

— Мана қиласиз!

Карим подачи қўлидаги пиёлани шахд билан отди. Пиёла токча қиррасига тегиб, синди. Содиқ ака дастурхондаги чинни косалардан бирини қўлига олди. Подачи ирғиб ўрнидан турди.

— Қоч, йўлимни тўсма!— деди орага тушганлардан бирининг кўкрагидан итариб.— Кетаман! Қолсам ёмон бўлади! Мановини тиккалай сўйиб қўйишим мумкин. Қўйвор қўлимни! Қўлимни қўйвор, деяпман!

— Содиқ, сениям ёш бола феълинг бор-а,— деди Қодир тракторчи унинг қўлидан косани тортиб оларкан, биқинига туртиб.— Ахир ит сигир эмас-ку, бунча ичинг куймаса, бериб юбор. Бермасанг, барибир бошини ейди.

Кинояни пайқаб, кимдир кўлди, унга бошқалар қўшилди.

Бу пайтда Карим подачи айвонда тўнғиллаб, этигини қидирарди.

У тўғри фермахонага келди-да, олдиндан тайёрлаб қўйилган бир жуфт чўчқа ўқни милтиққа жойлаб, Оқбўйин тунлари чиқиб улиб ўтиришни хуш кўрадиган тепалик сари юрди. Тепаликнинг қулайроқ жойига пис-тирма қўйди. Болалар ковлаб ташлаган чуқурлардан бири унга жуда қўл келди. Бошқа вақт аллақандай ит-ни деб зах ерда думалаб ётмаган бўларди. Лекин жанжал туфайли анчадан буён дилида тугиб юрган ниятини бу тун қандай бўлмасин амалга оширмаққа қатъий жазм қилди. Буни қарангки, Оқбўйин ҳам кўп куттирмади. Итнинг кўркам келбати тепалик устида, юлдузли осмон қўйнида пайдо бўлганида, Карим подачи эндигина иккинчи ёнбошига ағдарилган эди.

Айтиш керак, у дарҳол милтиққа ёпишмади. Совуқдан увишган бармоқларини оғзига олиб бориб, нафаси билан иситаркан, итга маҳлиё термулиб қолди. Оқбўйин ҳақиқатан ҳам маҳобатли эди. Подачи умри бино бўлиб, ҳали бунақасини кўрмаганди. Шу дамгача зеҳн солмаганини қаранг. Адоватли нигоҳ гўзалликни сезмайди. Подачи ҳам шу дамгача итдаги кўркми пайқаманган, уни бемисл қудрат тимсоли сифатидагина билар, айнан шу хусусиятига ошиқ эди. Айни пайтда подачи руҳида қарама-қарши ҳислар туғён ура бошлади. Отай деса, шундай ит увол. Бунақаси онда-сонда бир дунёга келади. Отмай деса, ичи куйиб ўладиган. У ғайришуурий ҳолатда милтиқни чангаллаб, тепкини босди.

Оқбўйин кутилмаган кучли зарбдан думалаб кетди. Интиқом лаҳзасидан қутуриб кетган Карим подачи ҳаялламай иккинчи тепкини босди. Навбатдаги ўқ шундоққина боши устидан визиллаб ўтиши билан Оқбўйин жон аччиғида қоча бошлади. Ҳовлига етиб келганида баданидаги ўқ ҳали соғуб улгурмаган, оғриқдан ҳам кўра ташналикдан кўпроқ азоб тортмоқда эди. У ариқ четига оёқ қўйиб, юпқа музни панжаси билан уриб синдирди-да, ютақиб сув ича бошлади. Сўнг сувга қониб, кемтик тагига келаркан, силласи қуриб бораётганини ҳис этди. Девор ошишга қурби етмай, гингшиганча дарвоза томон судралди.

Содиқ ака итни эрталаб дарвоза тагидан топти. Оқбўйин чала ўлик ҳолда ётарди. Агар у юлғунзорда шуҳрат қозонмаганида, Содиқ ака икки дунёда ҳам Салом дўхтирга бош уриб бормаган, ўз навбатида Салом дўхтир ҳам уни сидқидилдан муолажа қилмаган бўларди. Суягига зиён етмаган экан, жароҳати тез бита бошлади.

Содиқ ака бу бедодликка бефарқ қарамади. Уша куниеқ суйил кўтариб фермахонага борди. Аммо подачи уни ёзги қўрадан берига ўтқазмади.

— Яна бир қадам боссанг, отаман!— деди милтиқ ўқталиб.— Бу сенга оз! Шошмай тур, ҳали сенга шимилдириқ кўрсатиш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман!

* * *

Жароҳати битган сайин Оқбўйиннинг фавқулудда иштаҳаси очила борди. Авваллари овқатга қиё боқмайдиган жонивор энди гўё ўша дамларнинг ҳиссасини чиқармоқчидай, ялоғига тўкилганни кўрдим демасди. Кейинчалик уйда бериладиган овқатдан нафси қонавермагач, у дала-даштга чиқиб ўлакса қидирадиган бўлди. Елдорнинг ўлимидан сўнг бўрилар бу томонларга доримаслиги сабабли даштдан ўлакса деярли аримасди. Фақат қишлоқ итлари аҳён-аҳёнда... Аммо Оқбўйин тезда уларни тартибга солиб қўйди. Қарға-қузғунларни демаса, унинг насибасига шерик бўлишга журъат этадиган жонивор йўқ эди. Бошда Оқбўйин қарға-қузғунлар билан ҳам обдон талашиб кўрди. Эплаёлмади. Бу қанотли махлуқларни бир томондан ҳайдаса, иккинчи томондан ёприларди.

Шу тариқа, Оқбўйин бўриларча яшай бошлади. Бу хил ҳаёт ёқиб қолганидан, энди илгаригидек муттасил

Расулнинг ортидан эргашиб юрмас, эрталаблари болани мактабгача кузатиб борарди-да, кейин тўғри даштга чиқиб кетарди. Даштдан гоҳида жуда кеч қайтади. Аммо Расулдан кўнгли андак безовталанса, ҳаялламай қишлоққа югуради.

Расул копток талашиб уришган куни ҳам шунга ўхшаш воқеа юз берди. Бу пайтда Оқбўйин жарда санғиб юрарди. Кўнгли ўз-ўзидан безовталанавергач, қишлоқ томон чопти. У тепалик устида пайдо бўлганида, Расул болалардан бири билан ёқа бўғишарди. Оқбўйин!— деди биров бақириб. Болалар куюндек елиб келаётган итни кўришлари билан тумтарақай бўлиб кетишди. Майдонда ит билан Расул қолди.

Бугун ҳам у болани мактабгача кузатиб борди-да, муюлишда машина кутиб турган одамлар ёнидан мағрур юриб ўтиб, даштга чиқиб кетди. Икки кундан буён камардаги ҳаром ўлган сийир билан банд эди. Гўшт ҳидини узоқдан сезиб, тамшанганча қадамини тезлатаркан, уч-тўрт ит ўлакساني бамайлихотир хомталаш қилаётганини кўрди. Оқбўйин ғазабдан қутурган кўйи олға интилди. Чангалига тушган итни тилка-пора қилмоқ қасдида елиб бораркан, барибир нафс деган бало устунлик қилди, қочмоққа тушган итларнинг изидан қувлаб юрмай, хўракка ташланди. Нафси бир оз ором олгандан сўнггина олтмиш-етмиш қадам нарида қийшанглаб турган бояги итлардан бири — Қоплонга кўзи тушди. Келдиёр махсум уни эркалаб «қоплон» деб ата-са-да, унда қоплонлик сиёҳи йўқ — ориқ, нимжонгина ит эди. Оқбўйин қараш билан гўё унинг эътиборсизлигидан аразлагандай, у нозли бир қиёфада гингшиди.

Шу чоққача Оқбўйин учун ҳамма ит бир ит эди. Арлонми, урғочими — ғашига текканини аяб ўтирмасди. Ҳозир ҳам у итга нописанд назар ташларкан, унинг кўзларида одатдаги ялтоқликдан ташқари, ўпка, гина, ғамза ва яна алланарсаларни пайқагандай бўлди. Қизиқсиниб у томон юрди. Қоплоннинг нимасидир унга ёқиб қолганди.

Қоплон ҳам қийшанглаб пешвоз юраркан, етиб келгач бошқа итлар каби искашмади, кутилмаганда оёқларини кўтарганча ётиб олди-да, шундай бир қилиқлар қилдики, Оқбўйин дабдурустдан шошиб қолди. Бехос тишлаб озор етказиб қўйишдан чўчигандай ерга узала тушди-да. Қоплоннинг барча хатти-ҳаракатларини диққат ва қизиқиш билан кузата бошлади. Қоплон уни тамомила асир этдим деб ўйлади шекилли, ботиниб-бо-

тинмай лаб-лунжини ялаб-юлқашга тушди. Бошда унинг бу қилиғидан Оқбўйиннинг гаши келиб, ириллаб бермоқчи бўлдию, лекин итнинг қувноқ кўзларида тўла меҳрни кўриб ўзини босди. Уни ўз ҳолига қўйиб берди. Бора-бора бу унга жуда хуш ёқиб, кўзлари ўз-ўзидан юмилиб кетаверди. Қоплон уни бошдан-оёқ ялаб-юлқи-магунча тинчимади. Оқбўйин ўша куни дунёда қорин ғамидан бўлак, англаш ва англатиш қийин бўлган яна нимадир борлигини ҳис этди. Кейинчалик Қоплонга нисбатан бошқа итларнинг эътиборини сезгач, кўнглида рашкка ўхшаш нимадир қўзғалиб, итга меҳри янада ортди. Қоплонни ўзидан бир одим нари жилдирмай қўйди.

Бу воқеа итларнинг айни илиқиш даврига тўғри келганидан Қоплоннинг «хуштор»лари ниҳоятда кўп эди. Бироқ унга шундай бир баҳодир эга чиққан эдики, бошқа итлар Қоплонга яқинлашишни ҳатто тасаввур ҳам қилолмасдилар.

Қоплон билан бўлиб Оқбўйин ҳовлиниям, Расулниям унутди. Ора-сира ўтишини айтмаса, Қоплонга ипсиз боғланиб қолди. Келдиёр махсум уларни ҳовлидан ҳайдамоққа бир-икки уриниб кўрдию, кейин қўл силтаб қўя-қолди. Ҳай, ўйнашнинг кепти, ўйнашавер, эрта-индин ҳовурингдан тушарсан. Ҳозир сенга тегиб бўладими, кўзинг қонга тўлиб турибди...

Аммо бу ҳол Карим подачининг назаридан четда қолмади. У фермахонадаги итини ҳовлисига олиб бориб боғлади-да, пешинга яқин Келдиёр махсумнинг уйига жўнади.

* * *

Келдиёр махсум подачининг таклифини эшитиб, ҳайратдан донг қотди.

— Қўйингиз нимаси?— деди ниҳоят ўзига келиб.— Ана, олиб кетаверинг. Товба, бировга айтсанг, ишонмайди, ҳеч замонда ит ҳам савдо бўлганми?!

Карим подачи ишнинг осон кўчганидан қувониб, Қоплонни фермахонага олиб бориб боғлади. Олдига қотган-қутган нон ташлаб, уйчасига кирди-да, милтиқни ўқлаб, эшик ёнига суяб қўйди.

Оқбўйин бу вақтда ҳовлида эди. Ялоқдаги овқатни пок-покиза тушириб бўлгач, октябрўйда бирпас чўзилиб

ётди. Сўнг энди Қоплоннинг олдига жўнай деб турган-да, дарвозадан Расул кириб келди. Итти кўрган боланинг кўзлари шодликдан чақнаб кетди. Қеласолиб Оқбўйиннинг бўйнидан кучди. Эркалади. Кейин қулоғидан тортқилаб ўпка-гина қилди.

— Ҳа, дайди! Қаерларда санқиб юрибсан? Қорангни кўрсатмай қўйдинг? Ҳозир бир адабингни берайми, а?!

Оқбўйин болани соғинган, юмалаб, сакраб, бир зум ўйнашган бўлди. Кейин дарвозага йўналди.

— Ҳа-а, ҳали яна қочмоқчимисан? Қочиб бўпсан, дайди!

Расул итнинг қулоғидан тутиб, уйчаси томон судради. Оқбўйин буни одатдаги ҳазил деб билиб, унга итоат этди. Қачонки кўзи ерда чуваланиб ётган занжирга тушгачгина боланинг мақсадини англади. Бошини кескин силкиб, қулоғини бўшатди-да, ортига қайрилди. Расул унинг бўйнидан маҳкам кучиб, тутиб қолмоқчи бўлди. Кучи ётмади. Оқбўйин болани ҳеч бир қийинчиликсиз дарвозагача сургаб борди.

Остонага қоқилиб тушган боланинг алами кўзиб, ердан каттакон тош олди, лекин уришга қўли бормади. Тошни маҳкам сиққанича Келдиёр махсумнинг ҳовлиси томон йўртиб кетаётган Оқбўйиннинг ортидан қараб қоларкан, кўзига ёш қуйилди. Сўнг дафъатан, отасининг, илиқиш даврида ит зоти ҳамма нарсани унутади, аммо бу вақтинча, кейин яна эс-ҳуши жойига келади, деган гапи эсига тушиб, хиёл енгил тортди. Ичида Келдиёр махсумнинг итини бошлаб сўқди.

Оқбўйин Келдиёр махсумнинг томорқасига ўтиб, Қоплонни жойидан топмади. Эркалаб чақирешлари ҳам жавобсиз қолгач, у ҳид олиб изидан тушди. Из уни тўғри фермахонага бошлаб борди. Ёзги қўра четига чўнқайиб турган Қоплонни у узоқдан кўрди. Юраги ҳап-риқиб, қадамини тезлатаркан, фермахона ортидан паншаҳа кўтариб чиққан, Қарим подачига кўзи тушиб, саросимада туриб қолди.

Оқбўйиннинг бу қадар тез пайдо бўлишини кутмаган подачи аввалига шошиб қолди. Сўнг қўлидаги паншаҳани гўнгтепа четига санчиб, уйча томон ошиқди. Ичкарига кириб милтиқни қўлига олди. Тепкисини кўтариб, ортига ўгирилган жойида шошқалоқлиги ўзига эриш туюлиб, мийғида илжайди. Тепкини тушириб, милтиқни деворга суяди. Тимирскиланиб юриб, бир бурчакда ётган эшак тўқимини қидириб топди. Тўқимни

тагига қўйиб, эшик ёнига жойлашиб ўтирди. Эшикни қия очиб милтиқни тиззасига олди. Оралиқдан ёзги қўра бемалол кўзга ташланиб турарди. Қарим подачи бу ишларни ошиқмай бажаракан, Оқбўйиннинг ҳали-вери итга яқин келмаслигини биларди. Қўнглига ҳадик оралаган итнинг жойидан жилиши қийин, шунингдек, минг пўписа қилганинг билан узоқлашиб ҳам кетмайди. Фурсат пойлаб атрофда айланишиб юраверади. Айниқса, милтиқ ўқини татиб кўрган итлар бу борада жуда омилкор бўлишади. Аммо шунга қарамай, манамаман деган итнинг ҳам сабр-бардоши бир-икки соатдан ортигига етмайди. Илиқш таъсири остида улар бора-бора хавф-хатарни унутиб қўяди. Подачининг умиди мана шундан эди. Икки соат эмас, икки кун пойлашга ҳам рози эди у. Яқин келтирмасдан туриб, Оқбўйинни бир ёқлик қилиш жуда қийиндек туюларди. Отиб ўлдирадию, жасадини фермахона ортидаги хандаққа ташлаб, устидан тупроқ тортиб юборади. Қани, эгаси даъво қилиб кўрсин-чи!

Оқбўйин уйчадаги тарадудни сезгандай ҳамон жойида қотиб тураркан, Қоплоннинг нолакор ёнгишишидан сўнг, секин-аста олға силжий бошлади. Манзилга юз одимча қолганда, подачининг ўт сочувчи калтагини эслаб, тагин тўхтади. Аламли ёнгишиди.

Орадан ярим соатлар чамаси вақт ўтгач, подачи зерика бошлади. Бқз устига, ҳали молларнинг ярмига емиш ташланмаган эди. Бир хаёли, бу аҳмоқона ишга қўл силтаб, юмушига уннамоқчи ҳам бўлдию, лекин юраги куйишиб юришини ўйлаб, фикридан қайтди. Тирқишдан мўралаб, масофани чамалади. Оралиқ хийла олис, ўқ етиши қийин эди. У тили тагига нос ташлаб, гарданини қирт-қирт қаширкан, тўсатдан кўзи фермахона деворига суёғлик турган заранг податаёққа тушиб, ўзида йўқ қувониб кетди. Аввалроқ шу нарса хаёлига келмаганидан ичида ўзини боплаб сўкди. Ахир, Оқбўйин шеригининг азобига чидаш беролмайдиган ёвқур табиатли итлар тоифасидан-ку. Бундай пайтда у ўлса ўладики, лекин ҳеч балодан қайтмайди.

Қарим подачи ташқарига чиқди. Бориб таёқни олди. Йўл-йўлакай устидаги пахталигини ечиб ташлаб, Қоплоннинг ёнига борди. Милтиқни симтўр деворга суяб қўйиб, итни калтаклашга киришди. Қоплон ювош ва нозик ит — зарб кучли бўлмаса-да, дунёни бошига кўгариб вангиллай бошлади. Ўзини чор томонга отиб, қу-

тулмоққа уринди. Бироқ тизимча калта, калтак эса узун эди.

Қоплоннинг калтак остида қолганини кўриб, Ғазабдан Оқбўйиннинг эси оғиб қолаёзди. Аммо милтиқдан қаттиқ юрак олдирган, кўнглидаги қўрқув ҳиссини енгигиша қурби етмади. Фингшиди. Фингшиганча ер бағирлаб беихтиёр олдинга силжиди.

Подачи ўзини ҳар ёнга уриб, таёқдан қочишга уринаётган Қоплонни калтаклашда давом этаркан, ора-сера Оқбўйинга кўз қирини ташлаб қўярди. Оқбўйиннинг чумчуқ пойлаган мушук сингари ер бағирлаб ғалати алпозда ҳаракатланаётганини кўриб кулди, уни тез қутуртирмоқ ниятида Қоплонни баттарроқ таёқлай бошлади.

Аммо шу пайт кутилмаган ҳодиса юз берди: калтак жонидан ўтган Қоплон туйқусдан подачига ташланиб, ўнг биллагидан ғарчча тишлаб олди. Қарим подачи ихраб юборди-да, ўзини бир одим ортга олди. Тирқираб қон оқаётган биллагига разм солиб туриб, тутақиб сўкинди. Кейин таёқни икки қўллаб тутиб, шўрликни чинакамига калтаклашга тушди. Ғазабдан қутуриб кетган подачи Оқбўйинни жуда кеч пайқади. Наърага ўхшаб кетадиган овозни эшитгандан сўнггина ёнига ўгирилди. Угирилдию, шу дақиқани кутган бўлишига қарамай, ўқдек учиб келаётган Оқбўйиннинг вазоҳатини кўриб, дабдурустдан ваҳимага тушиб қолди. Таёқ билан ҳимояланмоқчи бўлган жойида милтиқ эсига тушиб, қуролга ёпишди. Шошганидан милтиқ тепкиси қолиб, қўндоғини пайпаслай бошлади. Ниҳоят, тепкини кўтариб, милтиқни Оқбўйинга тўғрилади. Жуда яқин келиб қолган Оқбўйин айни шу дамда нақ одам бўйи сакраб, яшин тезлигида унга ташланди. Уқи хато кетди. Елкаларига тиг янглиғ ботган тирноқлар зарбидан доғлаб юборди. Жон аччиғида пичоғига ёпишаркан, қайноқ нафас аралаш кўз ўнгида бир лаҳзага ялт этган оппоқ ўткир тишлар томоғига санчилганини ҳис этди. Кўз олди туманлашиб, ҳушини йўқотди...

Оқбўйин рақибини мағлуб этганига ишонч ҳосил қилгач, мурдадан четланди. Тупроққа ётиб тургандай илкис силкинди. Сўнгра бетиним фингшиётган Қоплоннинг ёнига бориб, арқонни қон юққан ўткир тишлари орасига олди.

Фермаҳонага ем олиб келган Тўқли шофёр Қарим подачининг ҳали бутунлай совуб улгурмаган жасадини

учратганида, итлар дала томон кетиб боришарди. Тўқли шофёр мурда юзига белбоғини ёпиб, машинасини қишлоққа бурди.

Эртаси Хидир хира бошлиқ тўрт отлиқ итларни камардан топишди. Оқбўйин қочмади. Орқа оёғини судраб базур одимлаётган Қоплоннинг гирдини айланиб, таҳдидли ириллади.

Зум ўтмай камарни милтиқ овози тутди.